Journal of Management and Planning in Educational Systems

Vol. 19 (1), 273-312
DOI: 10.48308/mpes.2026.242259.1673
ISSN: 2423-5261
E-ISSN: 2538-6344

Received: 3 November 2025
Revised: 20 January 2026
Accepted: 5 February 2026
Published online: 21 March 2026

Evaluation of the Causes of Incomplete Achievement of the Goals of the Internationalization of Higher Education in the Islamic Republic of Iran from the Stakeholders' Perspective

Sanaz Haghighi Sani* & **Gholamreza Haddad**[1]

* Corresponding Author: M.A. Graduate in Public Policy, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: sanaz.haghighi@yahoo.com

1. Assistant Professor, Department of Political Economy and Public Policy, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Type of Article: Scientific- Research

Abstract

Objectives: In the contemporary era, which is increasingly characterized by a reliance on knowledge and the knowledge-based economy, higher education is recognized as one of the most vital pillars of sustainable development in modern societies. Universities and higher education institutions are no longer merely centers for knowledge transmission; rather, they have evolved into hubs of scientific production, innovation, and cultural and economic interactions on a global scale. In this context, adopting knowledge-based policies, responding to societal demands, and aligning with global trends are of strategic importance. The internationalization of higher education has become an inevitable policy priority, evolving from an option into a necessity for the survival and advancement of national academic systems. This process facilitates improvements in the quality of education and research, enhances the global reputation of universities, attracts international talent and financial resources, and strengthens science diplomacy. Despite the recognition of its importance and the efforts made in recent years, the overarching goals of higher education internationalization in the Islamic Republic of Iran do not appear to have been fully achieved. Accordingly, the present study aimed to identify in depth the structural, cultural, political, and economic causes and barriers hindering this process from the perspectives of key stakeholders and principal actors. The study sought to answer the following central question: Why have the objectives of higher education internationalization in Iran not been fully achieved despite its undeniable imperatives, and what strategies can be proposed to improve and advance the current situation?.

Materials and Methods: This study adopted a qualitative approach and employed thematic analysis to develop a deep and comprehensive understanding of stakeholders' perspectives and lived experiences. The study population consisted of academic experts, including prominent professors and researchers, senior policymakers, and executive managers who possessed either specialized theoretical knowledge or direct practical experience in the internationalization of higher education. Data were collected through semi-structured interviews, which allowed for in-depth exploration of participants' perspectives and

Haghighi Sani, S. & Haddad, G. (2026). Assessing the Causes of the Failure to Fully Achieve the Goals of Higher Education Internationalization in the Islamic Republic of Iran from the Perspective of Stakeholders. *Journal of Management and Planning In Educational System,* 19(1), 273–312. https://doi.org/10.48308/mpes.2026.242259.1673

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Journal of Management and Planning in Educational Systems

Vol. 19 (1), 273-312
DOI: 10.48308/mpes.2026.242259.1673
ISSN: 2423-5261
E-ISSN: 2538-6344

Received: 3 November 2025
Revised: 20 January 2026
Accepted: 5 February 2026
Published online: 21 March 2026

flexibility in asking follow-up questions. Sampling began with purposive sampling and continued through snowball sampling to identify and interview knowledgeable individuals who played key roles in this field. In total, 11 experts were interviewed, and data collection continued until theoretical saturation was reached, defined as the point at which no new concepts or categories emerged from the data. All interviews were recorded, transcribed, and analyzed using open, axial, and selective coding techniques to identify and categorize the main and subthemes related to barriers to the internationalization of higher education in the Islamic Republic of Iran.

Discussion and Conclusions: A rigorous analysis of the interview data revealed a broad and interconnected set of barriers that pose significant challenges to achieving the goals of higher education internationalization in Iran. These barriers can be classified into policy, structural, cultural, and economic and infrastructural levels. At the macro-policy level, the key findings identified several limiting factors, including the absence of a strategic vision at the policy-making and implementation levels; the lack of a comprehensive national strategy for the internationalization of higher education; policymakers' inadequate understanding of the various dimensions of internationalization; the dominance of a security-oriented paradigm over science diplomacy; and the cognitive and perceptual biases of higher education policymakers. These factors constrain the conditions necessary for free and constructive academic interaction. At the structural level, administrative centralization and inefficient bureaucracy within the higher education system, the lack of a specialization-oriented approach to human resource policy in higher education, declining educational and research standards, and insufficient attention to international languages in higher education language planning have reduced the agility of the internationalization process. From a cultural perspective, the conflict between the prevailing political discourse and the requirements of higher education internationalization, together with cultural and social resistance to this process, has reduced the institutional acceptance of internationalization, leaving it largely nominal rather than embedded in institutional practices. Finally, at the economic and infrastructural level, the lack of essential infrastructure for implementing higher education internationalization and the economic system's inability to provide adequate financial support for this policy have diminished the attractiveness of Iranian universities to international audiences. Drawing on the identified barriers, this study proposes a set of practical policy recommendations to address these challenges and facilitate the internationalization of higher education in the Islamic Republic of Iran. These recommendations can serve as a practical guide for policymakers and managers working in this field.

Keywords: Higher Education Policy, Higher Education System, Internationalization of Higher Education, Stakeholders.

Haghighi Sani, S. & Haddad, G. (2026). Assessing the Causes of the Failure to Fully Achieve the Goals of Higher Education Internationalization in the Islamic Republic of Iran from the Perspective of Stakeholders. *Journal of Management and Planning In Educational System,* 19(1), 273–312. https://doi.org/10.48308/mpes.2026.242259.1673

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی
بهار و تابستان ۱۴۰۵
دوره ۱۹، شماره ۱ (پیاپی ۳۶)
صفحات: ۲۷۳-۳۱۲
DOI: 10.48308/mpes.2026.242259.1673
ISSN: 2423-5261
E-ISSN: 2538-6344
دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۱۰/۳۰
پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۱۱/۱۶ چاپ مقاله: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

ارزیابی علل عدم تحقق کامل اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در ج.ا.ا از منظر ذی‌نفعان

ساناز حقیقی ثانی * و غلامرضا حداد[۱]

* نویسنده مسئول: دانش‌آموخته کارشناسی ارشد سیاستگذاری عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
sanaz.haghighi@yahoo.com

۱. استادیار گروه اقتصاد سیاسی و سیاستگذاری عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

چکیده

هدف: نظام آموزش عالی در عصر حاضر که به‌شکلی فزاینده مبتنی بر دانش و اقتصاد دانش‌بنیان است، به‌عنوان یکی از حیاتی‌ترین ارکان توسعه پایدار در جوامع مدرن شناخته می‌شود. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، دیگر صرفاً مراکز انتقال دانش نیستند، بلکه به کانون‌های تولید علم، نوآوری و تعاملات فرهنگی و اقتصادی در مقیاس جهانی بدل شده‌اند. در چنین فضایی، اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر دانش، پاسخگویی به تقاضای اجتماعی و همگام شدن با روندهای جهانی، از اهمیتی راهبردی برخوردار است. «بین‌المللی شدن آموزش عالی» به‌عنوان یک سیاست اجتناب‌ناپذیر، فراتر از یک انتخاب، به ضرورتی برای بقا و تعالی نظام‌های علمی کشورها تبدیل شده است. این فرآیند، زمینه‌ساز ارتقای کیفیت آموزشی و پژوهشی، افزایش اعتبار جهانی دانشگاه‌ها، جذب استعدادها و منابع مالی بین‌المللی و تقویت دیپلماسی علمی است. با وجود درک اهمیت این موضوع و تلاش‌های صورت‌گرفته در سالیان اخیر، به نظر می‌رسد اهداف کلان بین‌المللی شدن آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران به‌طور کامل محقق نشده است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف شناسایی دقیق و عمیق علل و موانع ساختاری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی پیش روی این فرآیند، از منظر ذی‌نفعان کلیدی و دست‌اندرکاران اصلی شکل گرفته است. این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش اصلی است که چرا با وجود ضرورت‌های انکارناپذیر، اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران به تحقق کامل نرسیده است و چه راهکارهایی برای بهبود و ارتقای وضعیت موجود می‌توان ارائه داد.

مواد و روش‌ها: این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام پذیرفته است تا درک عمیق و جامعی از دیدگاه‌ها و تجربیات زیسته ذی‌نفعان حاصل شود. جامعه آماری پژوهش شامل نخبگان دانشگاهی (اساتید و پژوهشگران برجسته)، سیاست‌گذاران ارشد و مدیران اجرایی بودند که در عرصه بین‌المللی شدن آموزش عالی دارای دانش تخصصی نظری یا تجربه مستقیم اجرایی بوده‌اند. برای گردآوری داده‌ها، از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختارمند استفاده شد که امکان کاوش عمیق در دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان و انعطاف‌پذیری در طرح سؤالات تکمیلی را فراهم می‌آورد. فرآیند نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند آغاز شد و با استفاده از روش گلوله‌برفی ادامه یافت تا اطمینان حاصل شود که افراد مطلع و کلیدی در این حوزه شناسایی و مورد مصاحبه قرار می‌گیرند. در مجموع، با ۱۱ نفر از صاحب‌نظران مصاحبه به عمل آمد و این فرآیند تا رسیدن به نقطه اشباع نظری، یعنی زمانی که داده‌های جدید دیگر مفاهیم و مقولات نوینی را به پژوهش اضافه نمی‌کردند، ادامه یافت. کلیه مصاحبه‌ها ضبط، پیاده‌سازی و سپس با استفاده از تکنیک‌های کدگذاری باز، محوری و انتخابی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند تا مضامین اصلی و فرعی مرتبط با موانع بین‌المللی شدن آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران شناسایی و دسته‌بندی شوند.

حقیقی ثانی، ساناز و حداد، غلامرضا. (۱۴۰۵). ارزیابی علل عدم تحقق کامل اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در ج.ا.ا از منظر ذینفعان. *مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی*، ۱۹(۱)، ۲۷۳-۳۱۲. https://doi.org/10.48308/mpes.2026.242259.1673

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی
بهار و تابستان ۱۴۰۵
دوره ۱۹، شماره ۱ (پیاپی ۳۶)
صفحات: ۲۷۳-۳۱۲
DOI: 10.48308/mpes.2026.242259.1673
ISSN: 2423-5261
E-ISSN: 2538-6344
دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۱۰/۳۰
پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۱۱/۱۶ چاپ مقاله: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

بحث و نتیجه‌گیری: تحلیل دقیق داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به شناسایی مجموعه‌ای گسترده و درهم‌تنیده از موانع منجر شد که فرآیند تحقق اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در کشور را با چالش‌های جدی مواجه ساخته‌اند. این موانع در سطوح مختلف سیاستی، ساختاری، فرهنگی و اقتصادی قابل طبقه‌بندی هستند. یافته‌های کلیدی پژوهش نشان داد که در سطح کلان سیاستی، مواردی چون خلاء چشم‌انداز راهبردی در سطوح سیاست‌گذاری و اجرا، فقدان راهبرد کلان ملی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی، فهم نادرست سیاست‌گذاران از ابعاد بین‌المللی شدن آموزش عالی، سلطه پارادایم امنیتی بر دیپلماسی علمی و هم‌چنین سوگیری‌های ذهنی و ادراکی سیاست‌گذاران آموزش عالی، فضای لازم برای تعاملات آزادانه و سازنده آکادمیک را محدود می‌سازد. در سطح ساختاری، پدیده‌هایی چون تمرکزگرایی اداری و بروکراسی ناکارآمد در ساختار آموزش عالی، غیبت رویکرد تخصص‌محور در سیاست‌گذاری منابع انسانی آموزش عالی، افت کیفیت استانداردهای آموزشی-پژوهشی در نظام آموزش عالی و توجه ناکافی به زبان‌های بین‌المللی در برنامه‌ریزی زبانی آموزش عالی، از چابکی فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی کاسته است. از منظر فرهنگی، تقابل گفتمان سیاسی حاکم با الزامات بین‌المللی شدن آموزش عالی و مقاومت فرهنگی و اجتماعی در پذیرش فرآیند بین‌المللی شدن، پذیرش آموزش عالی بین‌المللی را به یک امر صرفاً اسمی و غیرنهادی تبدیل می‌کند. در نهایت، سطح منابع و زیرساخت با فقدان زیرساخت‌های بنیادین برای تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی و ناتوانی نظام اقتصادی در حمایت مالی از سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی، جذابیت دانشگاه‌های ایران را برای مخاطبان بین‌المللی تقلیل داده است. این تحقیق با استناد به موانع شناسایی‌شده، مجموعه‌ای از پیشنهادهای سیاستی کاربردی را در راستای رفع چالش‌ها و هموار ساختن مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران ارائه می‌دهد که می‌تواند راهنمای عمل سیاست‌گذاران و مدیران این حوزه قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: بین‌المللی شدن آموزش عالی، ذی‌نفعان، سیاست‌گذاری آموزش عالی، نظام آموزش عالی.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

مقدمه

آموزش عالی، یکی از بخش‌های مهم در حوزه عمومی می‌باشد که به دلیل تأثیرگذاری گسترده آن بر سایر حوزه‌ها، اخذ سیاست‌های مؤثر در این حوزه از اهمیت زیادی برخوردار است. نظام آموزش عالی، از با ارزش‌ترین منابع برای پیشرفت و توسعه جوامع محسوب می‌شود. به همین منظور، ارتقای آموزش عالی به یک جهت‌گیری راهبردی و اتخاذ سیاست‌هایی مبتنی بر رشد و ارزیابی متناسب با تحولات موجود و بهره‌گیری از آن نیاز دارد (اسحاقی به نقل از تیلچر، ۱۳۹۸: ۳)[1]. یکی از سیاست‌های آموزش عالی که منجر به رشد و بهره‌وری نظام آموزش عالی می‌شود، سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی است. بدین‌منظور ارزیابی بین‌المللی شدن آموزش عالی از مباحثی است که می‌تواند به بهبود سیاست‌گذاری عمومی کمک کند و فرآیند سیاست‌گذاری را اصلاح کند.

آموزش عالی به‌عنوان نیروی پیشران در توسعه پایدار، نقشی راهبردی در هدایت و کنترل حرکت به سوی آن دارد. در جهان امروز، در بسیاری از کشورها، کیفیت عملکرد دانشگاه‌ها باعث ایجاد مزیت رقابتی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی می‌شود. با توجه به پدیده دهکده جهانی، از میان رفتن مرزهای جغرافیایی و حذف بسیاری از محدودیت‌های ارتباطی به دلیل گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در یک محیط درهم آمیخته ملی و بین‌المللی فعالیت می‌کنند و افزون بر محیط ملی، باید برای محیط بین‌المللی نیز پاسخگویی فراهم نمایند (حسن‌رضایی، ۱۴۰۱: ۱۸۳)[2]. از این رو کشورها، در پاسخ به تحولات جهانی سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی را به صورت حداکثری اجرا می‌کنند.

بین‌المللی شدن آموزش عالی، فرآیند آماده‌سازی جوامع برای مشارکت موفقیت‌آمیز در دنیای وابسته به هم و عاملی در پرورش فهم جهانی و توسعه روش‌های بهبود کار و زندگی مؤثر در دنیای متنوع اطراف است. بین‌المللی شدن آموزش عالی، راهبرد و سیاستی است که دولت‌ها برای مواجهه و بهره‌برداری مناسب از فرآیند جهانی شدن به کار می‌گیرند. به هرحال، تعاریفی جامع و فراگیر در خصوص بین‌المللی شدن وجود ندارند، اما اغلب به (فرآیند تلفیق ابعاد بین‌المللی، بین فرهنگی و جهانی در اهداف، کارکردها و نحوه ارائه آموزش عالی) گفته می‌شود و هدف آن توسعه دانش، توانایی‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌هایی است که در سطح بین‌المللی شناخته شده است (فتحی واجارگاه، عارفی و زمانی‌منش، ۱۳۹۲: ۳۶)[3].

با توجه به اهمیت درک درست بین‌المللی شدن آموزش عالی و ضرورت برنامه‌ریزی و اقدام هدفمند در این حوزه، لازم است نظام آموزش عالی ایران فرآیند بین‌المللی شدن را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهد. عدم آگاهی از اصول و مبانی و چگونگی رفتار و کنش درون این فرآیند و نداشتن برنامه، نه تنها آموزش عالی کشور را به سوی پیشرفت‌های علمی و پژوهشی که قابلیت عرضه جهانی و پتانسیل رقابت‌پذیری بین‌المللی داشته باشند، رهنمون نخواهد کرد، بلکه آسیب‌پذیری آن و اتلاف منابع و زیان‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال خواهد داشت (حسن‌رضایی، ۱۴۰۱: ۱۸۳).[4]

محقق شدن اهداف کامل بین‌المللی شدن آموزش عالی، می‌تواند زمینه شکوفایی نظام آموزش عالی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی را فراهم آورد، از این رو سیاست‌گذاران آموزش عالی در جهان، اهداف و انگیزه‌های متعددی و متفاوتی را از بین‌المللی شدن آموزش عالی دنبال می‌کنند.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت که اهداف آموزش عالی بین‌المللی از مؤلفه‌های کارکردگرایانه (نظیر

1. Es'haghi, quoting from Tylcher
2. Hassan Rezaei
3. Fathi Vajargah, Arefi, & Zamani Monesh
4. Hassan Rezaei

برندسازی، درآمدزایی، توسعه اجتماعی، امنیت ملی، اجرای پژوهش‌های بین‌المللی) و آرمان‌گرایانه (مانند یادگیری و سواد بین فرهنگی، صلح‌سازی، توسعه ایده شهروندی جهانی و تضمین کیفیت برنامه‌های آموزشی و فرهنگی) برخوردارهستند (خورسندی طاسکوه، ۱۳۹۵: ۷۵)[1].

اسناد بالادستی حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران، اهداف متفاوتی از بین‌المللی شدن آموزش عالی را دنبال می‌کنند. هر کدام از این اسناد، به دنبال تحقق بخشی از اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی است و با توجه به تعریفی که از اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در این پژوهش ارائه شده است، توجه به مجموعه‌ای از اهداف این اسناد الزامی است. در این پژوهش برخی از اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی در سه سند بالادستی، معیار تعیین اهداف و ارزیابی قرار می‌گیرد. این موارد عبارت‌اند از: اهداف ماده ۶۴ و ۶۶ بخش آموزش عالی قانون برنامه ششم توسعه که در تاریخ ۱۳۹۶/۱/۱۶ توسط مجلس شورای اسلامی تصویب شده است، اهداف بند ۵ و ۶ سیاست‌های کلی علم و فناوری که توسط آقای خامنه‌ای، در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام در تاریخ ۱۳۸۵/۰۹/۰۵ به رؤسای قوای سه گانه و رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ شده است و اهداف نقشه علمی جامع کشور که توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی، در خرداد سال ۱۳۹۰ تصویب شده است.

وضعیت دانشگاه‌ها و نظام آموزش عالی ایران را به هیچ وجه نمی‌توان در قامت یک نظام آموزش عالی بین‌المللی ارزیابی کرد. به‌عنوان مثال، در رتبه‌بندی تایمز سال ۲۰۲۴، دانشگاه تهران که جز دانشگاه‌های برند ایرانی است، علی‌رغم ارتقا رتبه نسبت به سال قبل، در رده ۵۰۰-۴۰۱ قرار گرفته است (تایمز هایر اجوکیشن، ۲۰۲۴)[2] که این بیانگر عملکرد ضعیف این دانشگاه در سطح بین‌المللی است.

مسئله اصلی این پژوهش فراتر از یک توصیف وضعیت، بر ارزیابی انتقادی فرآیند تدوین و اجرای سیاست‌های بین‌المللی‌شدن آموزش عالی در ج.ا.ا متمرکز است. در این راستا، پژوهش حاضر به‌طور خاص به دنبال یافتن موانع اصلی تحقق اهداف در منظر ذی‌نفعان کلیدی است؛ به‌گونه‌ای که نتایج حاصل از این ارزیابی، به‌طور مستقیم و روش‌مند، مبنای ارائه راهکارهای سیاستی کارآمد و کاربردی برای ارتقاء اثربخشی و تحقق اهداف ملی در این حوزه قرار گیرد.

به‌طور مشخص، این تحقیق به دنبال پاسخگویی به سه پرسش کلیدی است که هسته اصلی مقاله را تشکیل می‌دهند:

۱. ارزیابی فرآیند تدوین سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی در ج.ا.ا.: میزان انطباق و کفایت سیاست‌های مصوب با الزامات بین‌المللی و نیازهای داخلی چیست؟

۲. ارزیابی فرآیند اجرای سیاست‌ها: چه موانع اجرایی و عملیاتی، تحقق اهداف بین‌المللی آموزش عالی را با چالش روبرو ساخته است؟

۳. ارائه راهکارها: مبتنی بر نتایج حاصل از ارزیابی‌های فوق، چه چارچوب‌ها و راهکارهای سیاستی کاربردی و عملیاتی برای ارتقاء مؤثر و پایدار بین‌المللی‌شدن آموزش عالی پیشنهاد می‌شود؟.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تحلیل حاضر، به‌منظور تبیین ابعاد مختلف بین‌المللی شدن آموزش عالی در ج.ا.ا از یک چارچوب نظری برگرفته از ادبیات موضوع بهره می‌جوید، که خود را محدود به یک چارچوب مفهومی خاص ننموده و دامنه استدلال را در سطح تئوری‌های کلان حفظ می‌کند.

1. Khorsandi Taskouh
2. Times Higher Education

بین‌المللی شدن آموزش عالی

مفهوم «بین‌المللی‌شدن» در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل پیشینه‌ای حدود دو سده دارد و اصطلاحی نو نیست، اما در حوزه آموزش عالی، به‌عنوان یک سیاست عمومی و راهبرد نهادی، مفهومی نسبتاً جدید به شمار می‌آید. در ابتدا، اصطلاح «آموزش بین‌المللی» به معنای آموزش فرابومی و فراملی رایج بود و واژه‌هایی چون «آموزش تطبیقی»، «آموزش بین‌فرهنگی» و «آموزش جهانی» نیز کم‌وبیش به کار می‌رفتند (خورسندی طاسکوه، به نقل از د ویت، ۱۳۹۵: ۲۰)[1]. با این حال، از دهه ۱۹۹۰ به بعد، همزمان با شتاب‌گیری جهانی شدن، مفهوم بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌تدریج از یک مجموعه فعالیت‌های پراکنده فراتر رفته و به یک رویکرد سیاستی و حکمرانی‌محور تبدیل شده است (آلتباخ و نایت، ۲۰۰۷)[2]. این مفهوم در آموزش عالی، بسته به دیدگاه ذی‌نفعان و چارچوب‌های حکمرانی، تعاریف متفاوتی یافته است؛ برخی آن را مجموعه‌ای از فعالیت‌های بین‌المللی مانند جابه‌جایی آکادمیک دانشجویان و اعضای هیئت علمی، ارتباطات علمی، مشارکت‌های دوجانبه، پروژه‌های مشترک و نوآوری‌های پژوهشی می‌دانند. در مقابل، عده‌ای بر تأسیس شعب خارجی دانشگاه‌ها، برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت، برنامه‌های مشترک یا آموزش مجازی تأکید دارند. گروهی دیگر، ادغام جنبه‌های بین‌المللی، بین‌فرهنگی و جهانی در برنامه‌های درسی و فرآیندهای آموزشی را محور اصلی بین‌المللی‌شدن تلقی می‌کنند و برخی نیز این فرآیند را در قالب فرصت‌های تجاری و پروژه‌های اقتصادی آموزش عالی تفسیر می‌نمایند (نایت، ۲۰۰۴)[3]. این تنوع تعاریف نشان‌دهنده ماهیت چندبعدی و مناقشه‌برانگیز بین‌المللی‌شدن آموزش عالی و وابستگی آن به منطق‌های مسلط سیاست‌گذاری و حکمرانی است (دویت، ۲۰۱۰)[4].

از میان تعاریف مختلف، تعریف جین نایت به‌عنوان یک چارچوب معتبر و مرجع در مطالعات بین‌المللی شدن آموزش عالی شناخته می‌شود. جین نایت بین‌المللی‌شدن آموزش عالی را به‌عنوان فرآیندی مستمر برای ادغام ابعاد بین‌المللی، بین‌فرهنگی و جهانی در اهداف، کارکردها و ارائه آموزش عالی تعریف می‌کند. در این چارچوب، «فرآیند» بر ماهیت پیوسته بین‌المللی شدن تأکید دارد و «ادغام» نشان‌دهنده نهادینه‌سازی پایدار این ابعاد در سیاست‌ها و برنامه‌هاست. سه عنصر اصلی شامل مأموریت کلی مؤسسه (هدف)، وظایف و عملکردهای دانشگاه (کارکرد) و عرضه برنامه‌های آموزشی در داخل و خارج کشور (ارائه) است (نایت، ۲۰۰۳)[5]. این تعریف امکان تحلیل بین‌المللی‌شدن آموزش عالی را نه صرفاً در سطح فعالیت‌ها، بلکه در سطح حکمرانی نهادی و سیاست‌گذاری کلان فراهم می‌سازد (نایت، ۲۰۱۶)[6]. در تکمیل این دیدگاه، آلتباخ بین‌المللی‌شدن آموزش عالی را در چارچوب «نظام جهانی آموزش عالی» تحلیل می‌کند و بر نقش قدرت، نابرابری و ساختارهای مرکز-پیرامون در این فرآیند تأکید دارد (آلتباخ، ۲۰۱۵)[7].

به‌زعم وی، اگر بین‌المللی‌شدن بدون توجه به زمینه‌های ملی و ظرفیت‌های بومی و بدون اصلاح سازوکارهای حکمرانی صورت گیرد، می‌تواند به بازتولید نابرابری‌های علمی و وابستگی معرفتیِ کشورهای پیرامونی منجر شود. از این منظر، بین‌المللی‌شدن نه یک فرآیند خنثی، بلکه پدیده‌ای عمیقاً سیاسی و حکمرانی‌محور تلقی می‌شود (آلتباخ، ریسبرگ و رامبلی، ۲۰۰۹)[8].

1. Khorsandi Taskouh, quoting from DeWit
2. Altbach & Knight
3. Knight
4. de Wit
5. Knight
6. Knight
7. Altbach
8. Altbach, Reisberg, & Rumbley

مارجینسون (۲۰۱۶) نیز با طرح مفهوم «حکمرانی چندسطحی آموزش عالی»، نشان می‌دهد که بین‌المللی‌شدن محصول تعامل پیچیده میان دولت‌ها، بازارهای جهانی و نهادهای دانشگاهی است. از نظر او، موفقیت بین‌المللی‌شدن مستلزم توازن میان استقلال دانشگاه‌ها، سیاست‌های ملی و فشارهای ناشی از رقابت جهانی است. در غیاب چنین توازنی، بین‌المللی‌شدن می‌تواند به ابزاری صرفاً اقتصادی یا نمادین تقلیل یابد[1].

در مجموع، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی در دهه‌های اخیر به یکی از ارکان اصلی تحول دانشگاهی تبدیل شده است؛ اما در عمل، در بسیاری از نظام‌های آموزش عالی، این فرآیند بیش از آنکه معطوف به ارتقای کیفیت علمی، توسعه ظرفیت‌های معرفتی و تعمیق تعاملات بین‌فرهنگی باشد، به ابزاری برای جذب دانشجویان خارجی، درآمدزایی و بهبود جایگاه در رتبه‌بندی‌های جهانی بدل شده است. این غلبه منطق بازار بر رسالت علمی دانشگاه‌ها، یکی از مهم‌ترین نقدهای وارد بر رویکردهای معاصر بین‌المللی‌شدن آموزش عالی است (آلتباخ، ۲۰۱۵)[2].

اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی

نظام‌های آموزش عالی در کشورهای مختلف، با توجه به شرایط جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ویژه خود، انگیزه‌ها و اهداف متفاوتی را از فرآیند بین‌المللی‌شدن آموزش عالی دنبال می‌کنند. بنابراین، دستیابی به یک تعریف جامع و واحد از اهداف بین‌المللی‌شدن آموزش عالی تا حد زیادی وابسته به زمینه‌ها و مقتضیات هر کشور و الگوی حکمرانی آموزش عالی آن است. برخی کشورها این فرآیند را با هدف ارتقای کیفیت آموزشی و پژوهشی، برخی با هدف تقویت جایگاه بین‌المللی دانشگاه‌ها و افزایش رقابت‌پذیری جهانی و برخی دیگر با هدف توسعه دیپلماسی علمی و فرهنگی دنبال می‌کنند. علاوه بر این، اهداف اقتصادی، شامل جذب سرمایه، افزایش درآمد از شهریه دانشجویان بین‌المللی و توسعه پروژه‌های مشترک پژوهشی نیز نقش مهمی در سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی دارد (نایت، ۲۰۱۶)[3]. مطالعات جدید نشان می‌دهد که اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌طور فزاینده‌ای تحت تأثیر جهانی شدن، اقتصاد دانش‌بنیان و رقابت فزاینده میان دانشگاه‌ها قرار گرفته‌اند (آلتباخ، ریسبرگ و رامبلی، ۲۰۰۹)[4]. در این چارچوب، دولت‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌کوشند از بین‌المللی شدن به‌عنوان ابزاری برای افزایش سرمایه انسانی، ارتقای نوآوری و تقویت جایگاه خود در نظام جهانی آموزش عالی استفاده کنند. با این حال، نحوه اولویت‌بندی این اهداف، به میزان استقلال دانشگاه‌ها، ظرفیت نهادی و سازوکارهای حکمرانی آموزش عالی در هر کشور وابسته است (مارجینسون، ۲۰۱۸)[5].

به‌طور کلی، بین‌المللی شدن آموزش عالی یک فرآیند چندوجهی و پویا است که بسته به اولویت‌ها و نیازهای هر کشور، ترکیبی از اهداف آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را در بر می‌گیرد و برای مؤسسات آموزش عالی فرصتی فراهم می‌آورد تا همزمان با ارتقای کیفیت و اثرگذاری داخلی، جایگاه خود را در صحنه جهانی نیز تقویت کنند. در ادبیات سیاست‌گذاری، تأکید می‌شود که موفقیت این فرآیند زمانی محقق می‌شود که میان اهداف اقتصادی و اهداف آکادمیک و اجتماعی توازن برقرار گردد (ویت، ۲۰۱۰)[6].

طبق تعریف خورسندی، اهداف آموزش عالی بین‌المللی از مؤلفه‌های کارکردگرایانه (نظیر برندسازی دانشگاهی، درآمدزایی، توسعه اجتماعی، امنیت ملی و اجرای پژوهش‌های بین‌المللی) و آرمان‌گرایانه

1. Marginson
2. Altbach
3. Knight
4. Altbach, Reisberg, & Rumbley
5. Marginson
6. de Wit

(مانند یادگیری و سواد بین‌فرهنگی، صلح‌سازی، توسعه ایده شهروندی جهانی و تضمین کیفیت برنامه‌های آموزشی و فرهنگی) برخوردار هستند (خورسندی، ۱۳۹۳)[1]. این دوگانه مفهومی، بازتابی از تنش بنیادین میان منطق بازار و منطق دانشگاهی در حکمرانی آموزش عالی است؛ تنشی که در صورت مدیریت نادرست، می‌تواند به غلبه اهداف اقتصادی بر رسالت علمی دانشگاه‌ها منجر شود (آلتباخ و نایت، ۲۰۰۷)[2].

جدول ۱. اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی

اهداف علمی و آموزشی	اهداف اجتماعی- فرهنگی	اهداف سیاسی	اهداف اقتصادی	اهداف سازمانی
کمک و حمایت فنی و تکنولوژیک	توسعه شهروندی	دیپلماسی و سیاست خارجی	رشد اقتصادی و افزایش توان رقابت‌پذیری	پروفایل‌سازی، برندسازی و اعتباربخشی
بخشیدن بعد بین‌المللی به پژوهش، آموزش و برنامه‌های درسی	توسعه اجتماعی، فرهنگی و گروهی	امنیت ملی و هویت محلی- جهانی	بازار کار و سرمایه	سازمان‌سازی و ساخت هویت سازمانی
افزایش کیفیت (آموزش و پژوهش)	گسترش اگاهی و فهم چندفرهنگی	گسترش صلح پایدار	مشوق‌های مالی	
ایجاد و گسترش استانداردهای علمی بین‌المللی				

منبع: خورشندی طاسکوه، علی (۱۳۹۵). آموزش عالی بین‌المللی: استراتژی‌ها و شرایط امکان. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

در تقسیم‌بندی دیگر، خورسندی اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی را مطابق با جدول شماره ۱، در ۵ دسته قرار می‌دهد.

ساختار نظام آموزش عالی در ایران

آموزش عالی در اسناد بالادستی ایران جایگاه ویژه‌ای دارد و طبق اصل ۳۰ قانون اساسی، دولت موظف است آموزش و پرورش رایگان را تا پایان دوره متوسطه برای همه فراهم کرده و تحصیلات عالی را تا حد خودکفایی کشور به‌طور رایگان گسترش دهد. این اصل قانونی، مبنای شکل‌گیری نقش پررنگ دولت در سیاست‌گذاری، تأمین مالی و نظارت بر نظام آموزش عالی ایران بوده است.

نظام آموزش عالی ایران به دو بخش دولتی و غیردولتی تقسیم می‌شود: بخش دولتی شامل دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش و پژوهش غیرپزشکی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و مراکز آموزش و پژوهش پزشکی وابسته به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی است و بخش غیردولتی شامل دانشگاه

1. Khorsandi
2. Altbach & Knight

آزاد اسلامی و مؤسسات غیردولتی-غیرانتفاعی می‌شود (اصغری، ۱۳۹۶: ۸۴)[1]. با وجود تنوع نهادی ظاهری، ساختار کلی نظام آموزش عالی ایران همچنان از الگوی حکمرانی دولت‌محور و تمرکزگرا تبعیت می‌کند. تأسیس دانشگاه در ایران به‌منظور دستیابی به اهداف توسعه و پیشرفت، الگوبرداری تاریخی از تمدن‌های دیگر و به‌ویژه مغرب‌زمین بوده است که براساس احساس نیاز در جامعه ایران شکل گرفت و به نقطه عطفی در تحولات کشور تبدیل شد (حسینی‌مقدم، ۱۳۹۶: ۱۴)[2]. با این حال، از آغاز شکل‌گیری دانشگاه، نگاه ایدئولوژیک بر آن حاکم بوده و دولت آن را بخشی از بروکراسی خود تلقی کرده است؛ به‌گونه‌ای که ورود دانشگاه به ایران در قالب ایدئولوژی نوسازی و پروژه مدرنیزاسیون دولتی انجام شد (فراستخواه، ۱۳۹۶)[3]. این پیشینه تاریخی، زمینه‌ساز شکل‌گیری ساختاری شده است که در آن استقلال دانشگاه‌ها محدود و نقش دولت در تصمیم‌گیری‌ها پررنگ است.

ماهیت دولتی و تمرکزگرای ساختار آموزش عالی در ایران تأثیر منفی بر روند بین‌المللی‌شدن آن گذاشته است. سیاست‌گذاری آموزش عالی، مانند سایر حوزه‌ها، به‌شدت متمرکز بوده و دولت به‌عنوان دارنده منابع اصلی قدرت و ثروت، تعیین‌کننده اولویت‌ها و سیاست‌های کلان کشور است. وابستگی نهادهای آموزشی به بودجه دولتی موجب تبعیت از این ساختار شده و تمرکز قدرت، به‌جای پیشبرد اهداف، نقش بازدارنده ایجاد کرده است. گرفتار شدن دولت در اداره امور روزمره، لختی و سنگینی بروکراتیک را به همراه داشته و مانع شکل‌گیری تفکر راهبردی برای آینده آموزش عالی شده است. از منظر حکمرانی آموزش عالی، این وضعیت را می‌توان مصداق «شکاف حکمرانی» دانست؛ بدین معنا که ساختارهای تصمیم‌گیری موجود، توان پاسخ‌گویی به الزامات پیچیده و چندسطحی بین‌المللی شدن آموزش عالی را ندارند (مارجینسون، ۲۰۱۸)[4]. این وضعیت، همراه با انفعال دانشگاه‌ها و وابستگی شدید آن‌ها به نظام تصمیم‌گیری متمرکز، نه تنها مانعی مهم در مسیر تدوین برنامه‌های مؤثر برای بین‌المللی‌شدن بوده، بلکه گاه موجب انحراف دانشگاه‌ها از جریان اصلی توسعه علم و فناوری نیز شده است (پورآتشی، فراستخواه، منیعی، زمانی و ماحوزی، ۱۴۰۰: ۳۱۰-۳۱۱).[5]

بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران

در ادبیات آموزش عالی، بین‌المللی شدن مفهومی واحد و مورد توافق همگانی ندارد. نخستین تعریف رسمی این مفهوم در ایران توسط شورای سیاست‌گذاری بین‌المللی شدن آموزش عالی، به‌عنوان بالاترین نهاد تصمیم‌گیر در وزارت علوم، ارائه شده و عبارت است از: «بین‌المللی شدن آموزش عالی روند به‌هم‌تنیده کارکردهای آموزشی، پژوهشی، خدمات تخصصی و دیگر کارویژه‌های دانشگاهی در سطوح ملی، منطقه‌ای و جهانی است». تعریفی که بر ادغام این فرایند در تمام نقش‌ها و کارکردهای دانشگاه تأکید دارد (اصغری، ۱۳۹۶: ۱۴۹)[6].

بررسی تاریخی نشان می‌دهد که از تأسیس دارالفنون تا پایان حکومت پهلوی، هر چند همکاری‌های ظاهری با غرب منجر به تحقق برخی شاخص‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی شد، اما این امر در ساختار آموزش عالی ایران درونی نشد. پس از انقلاب اسلامی، گفتمان «نه شرقی، نه غربی» و بی‌اعتمادی به غرب، موجب تقویت سیاست درون‌مدار شد. با پایان جنگ تحمیلی و آغاز برنامه‌های توسعه، ضرورت همکاری‌های بین‌المللی در اسناد بالادستی بازتاب یافت و اقداماتی همچون تعیین شاخص‌های بین‌المللی

1. Asghari
2. Hosseini Moghaddam
3. Frasatkhah
4. Marginson
5. Pouratashi, Farasatkhah, Mani'i, Zamani & Mahoozi
6. Asghari

شدن، رتبه‌بندی دانشگاه‌ها، انتخاب دانشگاه‌های برتر برای ارتقاء به تراز جهانی، تشکیل کمیته‌های تخصصی، انعقاد تفاهم‌نامه‌ها و برگزاری نشست‌های علمی صورت گرفت (حسینی‌مقدم، ۱۳۹۶: ۱۴۱)[1].

با وجود برخورداری نظام آموزش عالی ایران از ظرفیت‌های ژئوکالچر شامل تنوع فرهنگی، زبانی، دینی، اقلیمی و نژادی، سابقه تاریخی غنی در عرصه آموزش عالی، موقعیت ژئوپلیتیک ویژه، هزینه پایین تحصیل و تعدد واحدهای دانشگاهی، تاکنون سیاست‌گذاری راهبردی منسجم، تخصیص بودجه هدفمند و سرمایه‌گذاری پایدار برای بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌طور کامل محقق نشده است. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور عمدتاً در چارچوب کارکردهای محلی و ملی فعالیت می‌کنند و حتی در مقایسه با برخی کشورهای همسایه در حال توسعه، مانند امارات متحده عربی و عربستان سعودی، در پیگیری سیاست‌های بین‌المللی‌سازی عقب‌تر قرار دارند (خورسندی طاسکوه، ۱۳۹۵: ۲۲۸-۲۳۱)[2].

ذی‌نفعان بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران

در ادبیات سیاست‌گذاری، اصطلاحاتی همچون عوامل، بازیگران و ذی‌نفعان به کار می‌روند که هر سه قابلیت استفاده در این حوزه را دارند. سیاست‌گذاری فرایندی است که به همکاری و تعامل گسترده افراد و گروه‌های مختلف نیاز دارد و عوامل می‌توانند شامل افراد، گروه‌های انسانی، شرکت‌های خصوصی یا سازمان‌های دولتی باشند (اصغری به نقل از وایوبله، ۱۳۹۷: ۲۳۷)[3]. برآیند نیروها و کشاکش قدرت میان نهادهای اصلی تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر، نقش تعیین‌کننده‌ای در سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی دارد. برآیند تعامل، تعارض و توزیع قدرت میان این بازیگران، نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌گیری سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی دارد.

در فرایند بین‌المللی شدن آموزش عالی ایران، سازمان‌ها، نهادها و افراد متعددی حضور دارند که به دلیل کثرت بازیگران، تعیین جایگاه آن‌ها براساس میزان قدرت با چالش همراه است. از این‌رو، تحقق فرایند بین‌المللی شدن آموزش عالی مستلزم برقراری ارتباط و همکاری مؤثر میان این بازیگران است. در این پژوهش، بازیگران بین‌المللی شدن آموزش عالی به دو گروه آشکار و پنهان تقسیم شده‌اند و منظور از ذی‌نفعان آموزش عالی، ترکیبی از نخبگان دانشگاهی (اساتید دانشگاه و پژوهشگران)، سیاست‌گذاران و مجریانی است که تجربه اجرایی یا دانش تخصصی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی دارند. با وجود اینکه فقدان نهادهای نمایندگی مؤثر، مانع از شناخته شدن دانشجویان به‌عنوان یک بازیگر رسمی در سیاست‌گذاری آموزشی در ج.ا.ا شده است، اما این امر به معنای عدم کنشگری آنان نیست. در واقع، دانشجویان را می‌توان در قالب «بازیگران پنهان» نظام آموزش عالی تحلیل کرد؛ بازیگرانی که از طریق کنش‌های غیررسمی اعمال نظر می‌کنند. اگرچه این شکل از کنشگری در تدوین اسناد بالادستی مؤثر واقع نمی‌شود اما در پویایی فضای آموزش عالی کشور، نقشی تعیین‌کننده دارد.

بازیگران آشکار

سیاست‌گذاری کلان: نهاد رهبری، مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای نگهبان، هیأت دولت، مجلس شورای اسلامی، شورای عالی امنیت ملی.

واسطه‌سازی سیاست‌ها: بانک مرکزی، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، وزارت ارتباطات، قوه قضائیه، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، وزارت امور خارجه، صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور.

---

1. Hosseini Moghaddam
2. Khorsandi Taskouh
3. Asghari, quoting from Wäuble

نهادهای اجرایی: دانشگاه‌ها، بنیاد ملی نخبگان، سازمان امور دانشجویی (معاونت بورس و امور دانشجویان خارج)، پارک‌های علم و فناوری، انجمن‌های علمی و تخصصی، مؤسسات آموزش عالی دولتی و غیرانتفاعی، دانشگاه آزاد اسلامی، مؤسسات جذب و اعزام دانشجو.

سیاست‌گذاران اجرایی: سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی، شورای عالی فضای مجازی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جهاد دانشگاهی، وزارت علوم تحقیقات و فناوری، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.

سیاست‌گذاران برنامه‌ای: مراکز و پژوهشکده‌های تحقیقاتی، مرکز پژوهش‌های مجلس، کمیسیون آموزش و تحقیقات مجلس، شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری.

بازیگران پنهان

این گروه شامل بازیگرانی است که با وجود نقش مؤثر در تحقق اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی، کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند، از جمله:

- سازمان‌های غیردولتی و غیرانتفاعی و سازمان‌های مردم‌نهاد.
- شرکت‌های خصوصی، بازاریان، تجار، کسبه، تولیدکنندگان خرد.
- انجمن‌های خیریه و اوقاف.
- شهروندان عادی کشور

نادیده گرفتن این بازیگران می‌تواند موجب کاهش مشروعیت اجتماعی و کارآمدی سیاست‌های بین‌المللی‌شدن شود (اصغری، ۱۳۹۶: ۲۳۸-۲۳۹)[1].

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

بین‌المللی شدن آموزش عالی یکی از مهم‌ترین روندهای تحول در نظام‌های آموزشی جهان است که فرصت‌های فراوانی برای تبادل علمی و ارتقای کیفیت آموزش فراهم می‌کند، اما هم‌زمان با چالش‌های ساختاری، سیاستی و عملیاتی نیز همراه است. پژوهشگران متعددی در ایران و جهان این موضوع را از زوایای گوناگون مورد بررسی قرار داده‌اند. در ادامه، به مرور برخی از مهم‌ترین آثار مرتبط پرداخته می‌شود: در ایران، پژوهش‌های جدیدتر با تمرکز بر مشکلات و موانع موجود به ویژه نقش تعدد نهادهای سیاست‌گذار در کند کردن روند بین‌المللی شدن آموزش عالی پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه، پروین و نظرزاده زارع (۲۰۲۳) در مقاله «واکاوی آسیب‌های ناشی از تعدد نهادهای سیاست‌گذار در نظام آموزش عالی ایران» به آسیب‌های ناشی از تعدد نهادهای تصمیم‌گیرنده در نظام آموزش عالی اشاره کرده‌اند که مانعی جدی در مسیر بین‌المللی شدن است. هم‌چنین حسن رضائی (۲۰۲۲) با مطالعه تطبیقی سیاست‌های بین‌المللی شدن ایران با کشورهای پیشرو، کاستی‌ها و نقاط ضعف سیاست‌گذاری داخلی را در مقاله «مطالعه تطبیقی سیاست‌ها و راهبردهای بین‌المللی‌سازی آموزش عالی ایران با کشورهای منتخب» برجسته ساخته است. پورآتشی و همکاران (۲۰۲۱) نیز با نگاهی نو و تحول‌ساز در کتاب «بین‌المللی شدن آموزش عالی: نگاهی نو، گام‌هایی تحول ساز» راهکارهایی برای ارتقای فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی ارائه داده‌اند.

در سطح سیاست‌گذاری و ساختار، قنبری باغستانی (۲۰۱۹) در کتاب «بین‌المللی‌سازی آموزش عالی: استراتژی‌ها، راهبردها و تکنیک‌ها در توسعه ارتباطات علمی» تأکید کرده است که اصلاح مکانیسم‌های ارتباطات علمی بین‌المللی برای موفقیت در این حوزه ضروری است. هم‌چنین حسینی مقدم (۲۰۱۷) با رویکرد آینده‌پژوهی، موانع ساختاری دانشگاه‌های ایرانی در مسیر بین‌المللی شدن را تحلیل کرده و در کتاب «دانشگاه ایرانی در سپهر بین‌المللی: بین‌المللی شدن آموزش عالی و آینده دانشگاه در ایران» بر لزوم

1. Asghari

بازنگری در ساختارهای موجود تأکید دارد. خورسندی طاسکوه (۲۰۱۶) نیز با مروری بر ادبیات جهانی در کتاب «آموزش عالی بین‌المللی: استراتژی‌ها و شرایط امکان»، چالش‌های پیش‌روی ایران در این مسیر را شناسایی کرده است.

در سطح جهانی، تمرکز برخی پژوهش‌ها بر حکمرانی و سیاست‌گذاری مؤثر در بین‌المللی شدن آموزش عالی بوده است. آلتباخ (۲۰۰۴) تأکید می‌کند که بین‌المللی شدن آموزش عالی بدون ساختار حکمرانی شفاف و هماهنگ نمی‌تواند به توسعه پایدار علمی و آموزش با کیفیت منجر شود. مارجینسون (۲۰۱۱) بر ضرورت تقویت حکمرانی چندسطحی و همسویی سیاست‌های ملی، دانشگاهی و بین‌المللی تأکید دارد تا اهداف بین‌المللی شدن مؤثر واقع شوند.

مطالعات دیگر نیز نشان می‌دهند که عدم هماهنگی میان نهادهای سیاست‌گذار و دانشگاه‌ها، ساختارهای بوروکراتیک متمرکز و فقدان استراتژی‌های بلندمدت، می‌تواند به کندی روند بین‌المللی شدن و کاهش اثرگذاری آن منجر شود (بیرکنز، ۲۰۰۷)؛ هم‌چنین، حکمرانی مشارکتی و شبکه‌ای که از شورای سیاست‌گذاری، انجمن‌های علمی بین‌المللی و سازمان‌های غیرانتفاعی بهره‌گیری کند، می‌تواند عوامل تسهیل‌کننده در مسیر بین‌المللی شدن باشد (آلتباخ و سلمی، ۲۰۱۱).

پژوهش‌های دیگری نیز در این حوزه وجود دارند. جنیتا میتل‌مایر و همکاران (۲۰۲۳) در مقاله «توسعه بین‌المللی‌سازی معنادار که بر نتایج دانشجویی تأثیر می‌گذارد» به بررسی تأثیرات کیفی بین‌المللی شدن بر نتایج آموزشی دانشجویان پرداخته‌اند. آنتونی آولیو (۲۰۲۲) در مقاله «استراتژی‌های بین‌المللی‌سازی برای مؤسسات آموزش عالی غیرغربی» استراتژی‌های کلیدی مؤسسات آموزش عالی در کشورهای غیرغربی را تحلیل کرده است. بیانکا دلگادو-مارکز (۲۰۲۱) در مقاله «بین‌المللی‌سازی آموزش عالی: بررسی نظری و تجربی تأثیر آن بر رتبه‌بندی دانشگاه‌ها» به تحلیل اثر بین‌المللی شدن بر جایگاه و رتبه دانشگاه‌ها پرداخته است. لارز انگوال(۲۰۱۷) نیز در کتاب «بین‌المللی‌سازی آموزش عالی و پژوهش» ابعاد مختلف و چالش‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی را به‌طور جامع بررسی کرده است. جین نایت (۲۰۱۶) به‌عنوان یکی از پیشگامان این حوزه، در کتاب «بین‌المللی‌سازی آموزش عالی: گذشته و آینده» به تبیین مفاهیم، روندها و نقش سیاست‌گذاری در این فرآیند پرداخته و اهمیت کیفیت و استراتژی‌های مؤثر را برجسته کرده است.

دویت (۲۰۱۰) نیز در کتاب «بین‌المللی‌سازی آموزش عالی: دیدگاه‌های انتقادی» به ضرورت بازنگری در تعریف و رویکردهای بین‌المللی شدن آموزش عالی اشاره کرده است.

در مجموع، ادبیات پژوهشی داخلی و بین‌المللی حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی، بر ضرورت بازنگری ساختارها، اصلاح سیاست‌گذاری و ارتقای کیفیت نظام آموزش عالی تأکید دارند. این مطالعات بر لزوم اصلاح نهادهای حکمرانی، یکپارچه‌سازی سیاست‌ها و تقویت زیرساخت‌های ارتباطی تأکید دارند. با این حال، خلأ قابل توجهی در حوزه شناسایی راهکارهای عملی جهت رفع موانع و تقویت عوامل تسهیل‌کننده فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران وجود دارد. این پژوهش با تمرکز بر این جنبه، درصدد است تا گامی جدید در راستای تکمیل ادبیات موجود بردارد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با رویکرد کیفی (مطالعه موردی) انجام شده است. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۱ نفر از ذی‌نفعان کلیدی حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران شامل نخبگان دانشگاهی (اساتید و پژوهشگران برجسته)، سیاست‌گذاران ارشد و مدیران اجرایی گردآوری شد. شرکت‌کنندگان شامل ۱۰ نفر مرد و ۱ نفر زن بودند. جدول ۲، مشخصات دقیق مشارکت‌کنندگان را نشان می‌دهد.

جدول ۲. مشخصات سیاست‌گذاران، مجریان و خبرگان دانشگاهی

شناسه	جنسیت	سطح تحصیلات	وضعیت آکادمیک/دانشگاهی	سوابق اجرایی/سیاست‌گذاری
۱	زن	دکتری	عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی	مدیر سابق همکاری‌های علمی بین‌المللی دانشگاه دولتی
۲	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی موسسه مطالعات فرهنگی- اجتماعی وزارت علوم	-
۳	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی موسسه مطالعات فرهنگی- اجتماعی وزارت علوم	معاون پژوهشی سابق مؤسسه مطالعات فرهنگی- اجتماعی وزارت علوم
۴	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی گروه آموزش عالی مرکز پژوهش‌های مجلس	-
۵	مرد	پسا دکتری	پژوهشگر پسادکتری دانشگاه فناوری جورجیا	دارای سابقه کار عملیاتی در شرکت‌های بین‌المللی حوزه مهندسی پزشکی
۶	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی	قائم مقام سابق وزیر علوم در امور بین‌الملل
۷	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی	معاون بورس و امور دانشجویان بین‌الملل سازمان امور دانشجویان
۸	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی	مدیر کل سابق دانشجویان غیرایرانی سازمان امور دانشجویان
۹	مرد	دکتری	عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی	کارشناس سابق اداره کل بورس سازمان امور دانشجویان
۱۰	مرد	دکتری	پژوهشگر دانشگاهی	پژوهشگر ارشد اندیشکده سیاست‌گذاری دانشگاه شریف
۱۱	مرد	پسا دکتری	پژوهشگر دانشگاهی	پژوهشگر ارشد اندیشکده سیاست‌گذاری دانشگاه شریف

نمونه‌گیری به شیوه ترکیبی هدفمند و گلوله برفی انجام شد. در گام نخست، با بررسی سوابق علمی و اجرایی، افراد صاحب‌نظر در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌طور هدفمند انتخاب شدند. در گام بعدی، به دلیل محدودیت‌های دسترسی به برخی سیاست‌گذاران و مجریان حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی، از روش گلوله برفی استفاده شد؛ به این صورت که از مشارکت‌کنندگان اولیه خواسته شد سایر افراد مطلع و کلیدی را معرفی کنند. این رویکرد امکان دسترسی به نمونه‌ای غنی و اطلاعات‌محور را فراهم آورد. در مجموع ۱۱ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد که تا رسیدن به نقطه اشباع نظری ادامه یافت. این بدین‌معناست که مصاحبه‌ها تا جایی ادامه یافتند که دیگر داده‌های جدیدی در پاسخ به سؤالات تحقیق به‌دست نیامد. برای گردآوری داده‌ها، علاوه بر مصاحبه‌ها، از جستجوی کتابخانه‌ای و اسناد بر خط نیز بهره گرفته شده است. میانگین مدت هر مصاحبه ۴۰ دقیقه (دامنه ۲۰ تا ۶۰ دقیقه) بود. کلیه مصاحبه‌ها با اجازه شرکت‌کنندگان ضبط و سپس پیاده‌سازی متنی شدند.

هم‌چنین برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شد. تحلیل مضمون، روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای موجود در درون داده‌هاست. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است

و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶: ۷۸). روش‌های کیفی بسیار متنوع و پیچیده هستند و تفاوت‌های بسیار جزئی و مختصری با هم دارند. تحلیل مضمون را می‌توان یکی از روش‌های بنیادین تحلیل کیفی در نظر گرفت که با سایر روش‌های تحلیل به دنبال تشریح الگوهای داده‌های کیفی هستند (مانند روش تحلیل پدیدارشناسی تفسیری، نظریه داده‌بنیاد، تحلیل گفتمان و تحلیل محتوا) فرق دارد.

تحلیل مضمون، برعکس سایر روش‌های کیفی، به چهارچوبی نظری که از قبل وجود داشته، وابسته نیست و از آن می‌توان در چهارچوب‌های نظری گوناگون و برای امور متفاوت، استفاده کرد. همین‌طور تحلیل مضمون، روشی است که هم جهت تبیین واقعیت و هم جهت تشریح آن استفاده می‌شود. تحلیل مضمون در قیاس با سایر روش‌های کیفی، دقت و زمان بیشتری را می‌طلبد. مضمون در متن، در واقع یک ویژگی خاص و منحصربه‌فرد از نظر محقق است که بیان‌کننده‌ی درک و نگاه خاصی از آن دارد و شناخت مضمون، یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین اقدامات در پژوهش‌های کیفی است و به معنایی، قلب تحلیل مضمون است. ارزش‌های محقق، شعور متعارف، جهت‌گیری‌ها و سؤالات تحقیق و تجربه‌ی محقق درباره‌ی موضوع، در نحوه‌ی شناخت مضامین، تأثیر می‌گذارد (عابدی‌جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۳-۱۶۱).

فرآیند کدگذاری و تحلیل داده‌ها در تحلیل مضمون شامل مراحلی پیوسته است: ابتدا پژوهشگر با داده‌ها آشنا شده و معانی جملات را شناسایی می‌کند. سپس برای هر جمله، یک «کد پایه» انتخاب می‌شود. در ادامه، کدهای پایه در قالب مضامین سازمان‌دهنده و سپس مضامین فراگیر دسته‌بندی می‌گردند. پس از آن، مضامین بازبینی و از نظر اعتبار با کل داده‌ها تطبیق داده می‌شوند. پژوهشگر هر مضمون را تعریف کرده و در صورت نیاز عنوان آن را تغییر می‌دهد. در نهایت، گزارش تحلیل از آغاز کدگذاری تا نتیجه‌گیری تهیه می‌شود و این روند در تمام مراحل ادامه دارد (احمدی‌نژاد، کمالی و شیخ‌زاده جوشانی، ۱۴۰۰: ۳۶-۳۷).

در پژوهش حاضر، پس از رسیدن به اشباع نظری و پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، فرآیند کدگذاری مصاحبه‌ها و تحلیل داده‌ها به صورت دستی در شش مرحله نظام مند به شرح زیر انجام گرفت:

۱. آشنایی عمیق با داده‌ها:
پس از پیاده‌سازی متن کامل مصاحبه‌ها، پژوهشگر به‌طور مکرر متون را مطالعه کرد تا با محتوای آن‌ها به‌طور کامل آشنا شود. در این مرحله، یادداشت‌های اولیه درباره ایده‌ها و برداشت‌های اولیه ثبت گردید.

۲. ایجاد کدهای اولیه (کدگذاری باز):
در این مرحله، متن هر مصاحبه به‌صورت خط به‌خط و کلمه به‌کلمه، بدون پیش داوری بررسی شد و برای پاراگراف یک کد اولیه توصیفی اختصاص داده شد. در مجموع، تعداد فراوانی کد اولیه استخراج شد.

۳. جستجو و شکل‌دهی مضامین (کدگذاری محوری):
کدهای اولیه مشابه از نظر معنایی در دسته‌های بزرگ‌تری گروه‌بندی شدند تا مضامین سازمان‌دهنده شکل بگیرند. سپس، با ادغام و ارتباط‌دهی این مضامین سازمان‌دهنده در سطحی انتزاعی‌تر، مضامین فراگیر احصاء شدند.

۴. بازبینی و پالایش مضامین:
مضامین استخراج شده در دو سطح مورد بازبینی قرار گرفتند: اول، بررسی انسجام درونی هر مضمون با کدهای تشکیل‌دهنده آن؛ و دوم، بررسی مطابقت کل مضامین با مجموعه داده‌های خام. در این مرحله، برخی مضامین ادغام، تفکیک یا حذف شدند تا نقشه نهایی مضامین از وضوح و انسجام کافی برخوردار شود.

۵. تعریف و نام‌گذاری نهایی مضامین:
برای هر مضمون فراگیر و سازمان‌دهنده، تعریف روشن و جامعی ارائه شد و عنوانی گویا برای آن انتخاب گردید تا به‌طور دقیق نشان‌دهنده محتوای دربرگیرنده آن باشد.

۶. تهیه گزارش تحلیلی:
گزارش نهایی تحلیل، با استناد به شواهد مستخرج از مصاحبه‌ها (نقل قول‌های کلیدی) و در ارتباط با مبانی نظری و پیشینه پژوهش تنظیم شد. لازم به ذکر است که فرآیند تحلیل کیفی خطی نبوده و پژوهشگر به‌طور چرخه‌ای بین مراحل مختلف حرکت می‌کرد. در انتها، جهت افزایش اعتبار یافته‌ها، فرآیند کدگذاری توسط پژوهشگر به‌طور مکرر بازبینی و هم‌چنین توسط استاد راهنما و یکی از متخصصان مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

در این راستا، ابتدا بررسی اسناد بالادستی این حوزه، که برای درک مبانی موضوع و تدوین مصاحبه‌ها ضروری بود، صورت گرفت.

سپس به‌منظور درک دیدگاه‌های ذی‌نفعان، با ۱۱ نفر از اعضای جامعه هدف مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد. این بخش به تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل از این مصاحبه‌ها براساس پرسش‌های مطرح‌شده در فرایند مصاحبه می‌پردازد.

بر این اساس، شکل ۱ برآیند تحلیلی مضمون داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها را در قالب محورهای اصلی نمایان می‌سازد. در مجموع، شکل چارچوب تحلیلی جامعی را فراهم می‌آورد که ابعاد مختلف بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران را بررسی می‌کند. در ادامه، توضیحات تفصیلی هر یک از مضمون‌های استخراج‌شده ارائه شده است.

شکل ۱. شبکه مضامین استخراج شده از منظر ذی‌نفعان

۱. ضرورت ادغام نظام آموزش عالی ایران در زیست‌بوم جهانی علم و فناوری

«ضرورت ادغام نظام آموزش عالی ایران در زیست‌بوم جهانی علم و فناوری»، از الزامات حیاتی ارتقای کیفیت و رقابت‌پذیری در عرصه بین‌المللی است. این ادغام، امکان بهره‌برداری از دانش و فناوری‌های نوین را فراهم کرده و زمینه هم‌افزایی نظام‌های علمی و پژوهشی را تقویت می‌کند. بدین‌ترتیب، آموزش عالی کشور قادر خواهد بود نقش مؤثرتری در تولید علم و فناوری جهانی ایفا نماید.

الف) بین‌المللی شدن پیش شرط بقا آموزش عالی ج.ا.ا در عرصه جهانی:

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که «بین‌المللی شدن آموزش عالی» به‌مثابه پیش شرط بقا، نقشی محوری در تبیین ضرورت‌های آموزش عالی در ایران ایفا می‌کند. در این چارچوب، بین‌المللی شدن نه یک اقدام انتخابی، بلکه ضرورتی ساختاری برای حفظ حیات و اعتبار آموزش عالی کشور در سطح جهانی تلقی می‌شود. هم‌زمان با تحولات پرشتاب در نظام‌های آموزش عالی بین‌المللی و چالش‌های فزاینده در محیط‌های علمی، لزوم پیوستن فعال به جریان‌های جهانی دانش، بیش از پیش آشکار شده است. فقدان چنین رویکردی نه‌تنها موجب کاهش اثربخشی علمی دانشگاه‌ها می‌شود، بلکه اعتبار مدارک و فعالیت‌های پژوهشی آن‌ها را نیز در سطح بین‌المللی با تردید مواجه می‌سازد.

از منظر تحلیل کیفی، این مسئله با نگاهی کل‌نگر، به صورت یک هشدار راهبردی قابل تفسیر است. اگر آموزش عالی ایران نتواند خود را با الزامات تعامل علمی جهانی هماهنگ سازد، با خطر حذف از نظام بین‌المللی تولید علم مواجه خواهد شد. در فضای رقابتی قرن بیست ویکم، که در آن استراتژی‌های قدرت‌های علمی گاه مبتنی بر حذف غیرمستقیم رقبا از طریق انزوا و بی‌اثرسازی است، انفعال در برابر بین‌المللی شدن آموزش عالی می‌تواند به حاشیه رانده‌شدن نظام آموزش عالی کشور بینجامد. از این منظر، ایجاد بسترهای تعاملی، گشایش در همکاری‌های علمی و پذیرش استانداردهای بین‌المللی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در غیر این صورت، عملکرد دانشگاه‌ها به نهادهایی صرفاً آموزشی تقلیل خواهد یافت و روند افت کیفیت با شتاب بیشتری تداوم خواهد داشت.

ب) در هم‌تنیدگی نظام‌های علم و فناوری در عرصه جهانی:

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که «در هم‌تنیدگی نظام‌های علم و فناوری در عرصه جهانی» به‌عنوان یکی از عوامل کلیدی تأثیرگذار بر روند بین‌المللی‌شدن آموزش عالی، اهمیت بسزایی دارد. در قرن ۲۱، ماهیت نظام‌های علمی و فناوری به‌گونه‌ای است که هیچ کشور واحدی قادر نیست در تمامی زمینه‌های علمی به‌طور مستقل سرمایه‌گذاری کند یا به تمامی ظرفیت‌های علمی خود دست یابد. بر این اساس، ضرورت حرکت به سوی همکاری‌های مشترک و تعاملات بین‌المللی در عرصه علم و فناوری برای تمامی کشورها اجتناب‌ناپذیر است. این اشتراک‌گذاری دانش و منابع نه‌تنها به رفع نیازهای علمی و فناوری کمک می‌کند، بلکه باعث می‌شود منافع مشترک در سطح جهانی تعریف و تقویت شود. در این خصوص مشارکت‌کننده شماره ۶ اظهار داشت که:

«هیچ کشوری نه تنها در حوزه اقتصادی، بلکه در زمینه‌های فرهنگی و به‌ویژه علمی نیز قادر به استقلال کامل نیست. به این ترتیب، هیچ دولتی به تنهایی نمی‌تواند در تمامی عرصه‌ها به گونه‌ای سرمایه‌گذاری نماید که امکان بهره‌مندی کامل از نتایج آن فراهم آید».

وابستگی متقابل در فضای علمی جهانی به افزایش پیوندهای همکاری و تعمیق ارتباطات میان دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی منجر می‌شود. پژوهش‌ها حاکی از آن است که دانشگاه‌هایی که ارتباطات بین‌المللی قوی‌تری دارند، به نیروی نخبه‌تر و امکانات علمی به‌روزتری دسترسی پیدا می‌کنند و این امر باعث ارتقای توان علمی و پژوهشی آن‌ها می‌شود. علاوه بر این، تولید علم به صورت اشتراکی، به‌ویژه در

پروژه‌های بین‌المللی، موجب افزایش ضریب موفقیت و کارایی آن‌ها می‌شود. از این رو، تعاملات بین‌المللی و همکاری‌های مشترک در تولید علم، نه تنها به تقویت موقعیت علمی کشورها کمک می‌کند، بلکه فرصت‌های جدیدی برای مشارکت در پروژه‌های علمی پیشرفته فراهم می‌آورد. مشارکت‌کننده شماره ۸ نیز اظهار داشت:

«همه‌ی انسان‌ها نیازمند تعامل، گفتگو، علم و دانش هستند؛ این واقعیت در هر جامعه‌ای قابل مشاهده است. از این رو، نمی‌توان گفت که پیشرفت یک کشور می‌تواند به تنهایی و بدون استفاده از دانش و تجربیات کشورهای دیگر، به موفقیت دست یابد. در واقع، اگر مطالعه‌ای سطحی از مسیر توسعه‌ی کشورهایی مانند سنگاپور، هند، آفریقای جنوبی و برزیل در دو دهه‌ی گذشته انجام شود، به وضوح مشاهده می‌شود که این کشورها در مسیر پیشرفت قرار گرفته‌اند و از رشد فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده‌اند. این کشورها از نظر شاخص‌های بین‌المللی، جزو کشورهای در حال توسعه قرار دارند و در برخی شاخص‌ها، در رده‌های ۴ تا ۵ اول دنیا قرار گرفته‌اند. به‌عنوان مثال، هند در صنعت نرم‌افزار اکنون رتبه دوم جهان را به خود اختصاص داده است. این مثال نشان می‌دهد که بدون استفاده از اندوخته‌های بین‌المللی و دانش از سایر کشورها، دستیابی به پیشرفت چنین سطحی امکان‌پذیر نیست».

۲. ضرورت بهره‌برداری هدفمند از مزایای بین‌المللی شدن آموزش عالی

در میان تحلیل‌های ارائه شده، قابل توجه است که تنها دو نفر از یازده مصاحبه‌شونده به معایب بین‌المللی شدن آموزش عالی اشاره کردند و دیگر مصاحبه‌شونده‌ها تنها بر مزایای این فرآیند تأکید داشتند. این موضوع نشان‌دهنده باور عمومی نسبت به اولویت مزایای این سیاست در مقایسه با معایب آن است. به‌عبارت دیگر، به‌نظر می‌رسد که بسیاری از مشارکت‌کنندگان این فرآیند را به‌طور کلی مثبت ارزیابی کرده و معایب آن را به‌طور ضمنی کمتر مهم دانسته‌اند.

با این حال، تحلیل‌ها بر این نکته تأکید دارند که سیاست بین‌المللی‌شدن آموزش عالی مانند هر سیاست دیگر، در کنار مزایا، معایب بالقوه‌ای نیز دارد. در صورتی که سیاست‌گذاری و اجرا به‌درستی صورت نگیرد، آسیب‌هایی به نظام آموزش عالی وارد خواهد شد. به‌ویژه، عرصه بین‌الملل به‌دلیل پیچیدگی‌های خاص خود و وجود قواعد بازی ویژه، نیازمند آگاهی و دقت ویژه از سوی سیاست‌گذاران است. فقدان آگاهی از شرایط تعاملات بین‌المللی می‌تواند منجر به آسیب‌های جدی به نظام آموزشی کشور شود. در این راستا، کسب اطلاعات و مهارت‌های لازم برای درک قواعد و اصول حاکم بر فضای بین‌المللی به‌عنوان پیش‌نیاز موفقیت در این مسیر مطرح است.

از دیگر معایب مطرح‌شده در ارتباط با بین‌المللی‌شدن آموزش عالی، گسترش ارتباطات بین‌المللی و پیامدهای اجتماعی آن است. برخی از تحلیل‌ها به این نکته اشاره داشتند که این گسترش ممکن است به بروز ناهنجاری‌هایی در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی منجر شود که نهایتاً موجب کاهش قابلیت کنترل در عرصه داخلی می‌شود. به‌ویژه، در شرایط خاص جغرافیایی و سیاسی ایران که با توجه به موقعیت استراتژیک خود در منطقه خاورمیانه در معرض تهدیدات و نفوذهای مختلف قرار دارد، باید از رعایت پروتکل‌های امنیتی در این فرآیند اطمینان حاصل شود. در غیر این صورت، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی ممکن است بستری برای نفوذ و تهدیدات خارجی فراهم آورد که آسیب‌های جدی به استقلال و امنیت داخلی وارد کند.

الف) افزایش تاب‌آوری مالی نظام آموزش عالی در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی:

«افزایش تاب‌آوری مالی نظام آموزش عالی در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی» به‌عنوان یکی از محوری‌ترین مزایای بین‌المللی‌شدن آموزش عالی، جایگاه ویژه‌ای دارد. در دنیای امروز، بین‌المللی‌شدن فرصتی برای گشایش منابع جدید مالی برای دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ایجاد می‌کند. از آنجا که

منابع مالی محدود و وابسته به شرایط داخلی هر کشور هستند، دانشگاه‌ها برای تضمین رشد و توسعه خود نیازمند دسترسی به منابع بین‌المللی هستند. این فرآیند به دانشگاه‌ها اجازه می‌دهد تا از منابع خارجی، همچون جذب دانشجویان بین‌المللی و ایجاد پروژه‌های مشترک پژوهشی بهره‌برداری کنند.

در زمینه اقتصادی، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی فرصتی برای تنوع‌بخشی به منابع مالی دانشگاه‌ها فراهم می‌سازد. ارتباطات جهانی و همکاری‌های بین‌المللی می‌تواند به دانشگاه‌ها این امکان را بدهد که از منابع مالی و علمی در سطح جهانی بهره‌مند شوند. به‌ویژه با توجه به بحران‌ها و تحریم‌های اقتصادی که برخی از کشورها با آن مواجه هستند، منابع خارجی می‌توانند به‌طور مؤثری به کاهش وابستگی به منابع داخلی و جبران آسیب‌های اقتصادی کمک کنند.

مزایای اقتصادی این فرآیند به اینجا ختم نمی‌شود. جذب دانشجویان بین‌المللی به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین منابع درآمدی برای دانشگاه‌ها مطرح است. دانشگاه‌ها می‌توانند با پذیرش دانشجویان خارجی و ایجاد فرصت‌های آموزشی برای آن‌ها درآمد قابل توجهی کسب کنند. علاوه بر این، از طریق ایجاد پروژه‌های مشترک تحقیقاتی و تبادل اساتید، دانشگاه‌ها می‌توانند به تبادل دانش و دسترسی به تکنولوژی‌های پیشرفته دست یابند که در نهایت موجب ارتقاء جایگاه علمی آن‌ها می‌شود.

در همین راستا، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی می‌تواند به کاهش محدودیت‌های مالی دانشگاه‌ها کمک کند. بسیاری از کشورها به دلیل مسائل اقتصادی و اجتماعی با محدودیت‌های جدی در تأمین منابع مالی مواجه هستند. بین‌المللی‌شدن آموزش عالی می‌تواند به جبران این محدودیت‌ها از طریق همکاری با دانشگاه‌های سایر کشورها و استفاده از ظرفیت‌های جهانی کمک کند. علاوه بر این، بحران‌ها و تحولات غیرقابل پیش‌بینی، همچون پاندمی کرونا یا تحریم‌های بین‌المللی، می‌توانند آثار منفی قابل توجهی بر سیستم آموزشی کشورها داشته باشند. در این شرایط، دسترسی به منابع بین‌المللی می‌تواند به کاهش این آثار و تاب آوری مالی نظام آموزش عالی کمک کند.

در نهایت، استفاده از نیروی کار بین‌المللی و جذب نیروی نخبه خارجی در حوزه‌های مختلف، به دلیل تغییرات رادیکال در عرصه علم و فناوری، گزینه‌ای بهینه‌تر از صرف سرمایه‌گذاری برای تربیت نیروی کار داخلی است. بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی با توجه به محدودیت‌های منابع، ترجیح می‌دهند از نیروی کار خارجی برای پاسخ به نیازهای فوری صنعتی و فناوری خود استفاده کنند، که این امر به ارتقاء کیفیت آموزشی و پژوهشی آن‌ها کمک می‌کند. مشارکت‌کننده شماره ۴ اظهار داشت:

«ترویج سازوکارهای همکاری بین‌المللی و جذب منابع خارجی، مزایای ساختاری مهمی را به همراه دارد. از جمله این مزایا می‌توان به تقویت بنیه مالی دانشگاه‌ها و تنوع‌بخشی به منابع تأمین مالی اشاره کرد. با توجه به محدودیت منابع نظام آموزش عالی کشور، بهره‌گیری از این رویکرد به پایدارسازی منابع مالی دانشگاه‌ها کمک شایانی می‌کند. از سوی دیگر، در شرایط فعلی تحریم‌های اقتصادی، این سازوکارها به عنوان عاملی برای ارزآوری به داخل کشور عمل نموده و پایداری آموزش عالی را تضمین می‌نماید».

ب) ارتقا کیفیت آموزش عالی در بستر تعاملات بین‌المللی:

«ارتقا کیفیت آموزش عالی در بستر تعاملات بین‌المللی»، یکی از مهم‌ترین پیامدهای بین‌المللی‌شدن آموزش عالی است که می‌تواند به‌عنوان نیروی پیشران در تحول ساختاری و محتوایی نظام آموزش عالی عمل کند. در یک بستر جهانی، آموزش عالی ناگزیر است با استانداردهای بین‌المللی همگام شود؛ استانداردهایی که الزام به پاسخ‌گویی علمی، ارتقاء سطح پژوهش، کیفیت آموزش و تولید دانش اصیل دارند. ورود به عرصه تعاملات بین‌المللی دانشگاهی، نظام آموزش عالی را در معرض ارزیابی، رقابت و تبادل تجربه با نهادهای علمی معتبر قرار می‌دهد و این فرآیند خود به خود به بهبود کیفیت در سطوح مختلف منجر می‌شود.

در سطح علمی و پژوهشی، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی باعث می‌شود دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی خود را در معرض داوری علمی بیرونی قرار دهند و برای حضور مؤثر در فضای جهانی، ناچار به تطبیق با معیارهای کیفی جهانی شوند. این مسئله منجر به افزایش نظم علمی، دقت در روش‌شناسی پژوهش، ارتقاء زبان علمی، دسترسی به منابع علمی به‌روز و در نهایت، افزایش اعتبار تولیدات علمی خواهد شد.

علاوه بر آن، دسترسی به امکانات و زیرساخت‌های علمی بین‌المللی از طریق همکاری با دانشگاه‌ها و مؤسسات خارج از کشور، امکان ارتقاء کیفیت آموزش در حوزه‌هایی که با کمبود زیرساخت‌های تخصصی مواجه هستند را فراهم می‌سازد. برای رشته‌هایی مانند شیمی، فیزیک یا سایر علوم پایه که نیازمند فضاهای آزمایشگاهی پیشرفته هستند، تعاملات بین‌المللی می‌تواند جایگزین مناسبی برای کاستی‌های داخلی باشد. بهره‌گیری از زیرساخت‌های تحقیقاتی بین‌المللی نه تنها امکان پیشبرد پژوهش‌های تخصصی را فراهم می‌آورد، بلکه موجب ارتقاء دانش عملی و تجربی دانشجویان نیز می‌شود.

در نهایت، حضور در زیست‌بوم جهانی علم و فناوری، دانشگاه‌ها را وادار می‌کند تا در قالب برنامه‌های درسی به‌روز، روش‌های نوین تدریس، تعاملات بین‌رشته‌ای و استفاده از فناوری‌های نوین آموزشی، خود را بازتعریف کرده و در مسیر تعالی قرار دهند. بنابراین، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی برای به‌روزرسانی مستمر کیفیت نظام آموزش عالی و حفظ قابلیت رقابت علمی در سطح جهانی است.

مشارکت‌کننده شماره ۴ در این باره گفته است:

«با گسترش حضور در زیست بوم جهانی علم و فناوری، دسترسی به منابع علمی، مراکز دانش و اساتید برتر جهانی فراهم می‌شود که امکان ارتقاء بستر تولید دانش در کشور را فراهم می‌کند. اگرچه ایران در برخی از حوزه‌های علمی هنوز به اندازه کافی قوی نیست، اما امکان استفاده از توانمندی‌های بین‌المللی، از جمله اساتید، پژوهشگران و مراکز فعال در این زمینه، وجود دارد. این امکانات، از جمله مزیت‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی است و به توسعه دانش و نوآوری کمک می‌کند».

۳. وجود نگاه‌های متعارض در ارزیابی اهداف اسناد بالادستی حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی

تحلیل سیاست‌های کلان حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران نشان می‌دهد که نگاه حاکم بر اسناد بالادستی از انسجام و توافق نظری لازم در هدف‌گذاری برخوردار نیست. این شکاف معرفت‌شناختی را می‌توان در وجود دو رویکرد متعارض نسبت به واقع‌گرایی در هدف‌گذاری‌ها مشاهده کرد؛ جریانی که از یک‌سو، اهداف اسناد بالادستی را غیرواقع‌بینانه، آرمان‌گرایانه و غیرقابل تحقق می‌داند و از سوی دیگر، نگاهی که این اهداف را واقع‌بینانه اما مشروط به شرایط اجرایی مطلوب تفسیر می‌کند.

الف) آرمان‌گرایی در تدوین اهداف اسناد بالادستی حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی:

بررسی محتوای اسناد بالادستی نشان می‌دهد که برخی اهداف تعیین‌شده، فاقد ویژگی‌های اساسی یک مدل هدف‌گذاری اثربخش مانند چارچوب اسمارت که اهداف در آن مشخص، قابل سنجش، قابل تحقق، مرتبط و زمان‌مند هستند، می‌باشند. تعیین کمیاتی نظیر جذب تعداد معینی دانشجوی بین‌المللی بدون طراحی زیرساخت‌ها و راهبردهای تحقق آن، عملاً هدف‌گذاری را از ماهیت واقعی خود تهی کرده و آن را به سطحی نمادین و نمایشی فروکاسته است. این نوع هدف‌گذاری فاقد پشتوانه اجرایی، نه‌تنها به تحقق هدف نمی‌انجامد بلکه موجب فرسایش اعتماد بدنه دانشگاهی به کارآمدی سیاست‌گذاری می‌شود.

از سوی دیگر، برخی از اهداف بدون در نظر گرفتن پیچیدگی‌های ساختاری، اقتصادی و بین‌المللی تدوین شده‌اند و بیش از آن که بر مبنای تحلیل ظرفیت‌های واقعی نظام آموش عالی باشند، بر آرمان‌گرایی تأکید دارند. هم‌چنین، عدم مشارکت ذی‌نفعان کلیدی در فرآیند تدوین اهداف، منجر به تولید اسنادی شده است که نسبت به واقعیت میدانی دانشگاه‌ها گسست دارند. این انقطاع، موجب کاهش مشروعیت و

کارایی اجرایی اسناد بالادستی در حوزه بین‌المللی‌سازی شده است. در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۱۰ مطرح شده است:

«مفهوم هدف‌گذاری نیازمند بازنگری است، به ویژه زمانی که فقدان اهداف مشخص در برنامه‌ریزی‌ها مشهود باشد. بررسی انتقادی برنامه‌های توسعه، نظیر برنامه ششم توسعه، نشان می‌دهد که بسیاری از اهداف کمی تعیین‌شده، صرفاً بر معیار «قابلیت اندازه‌گیری» متمرکز شده‌اند. این تمرکز تک بعدی، در حالی که کمیت‌سنجی را فراهم می‌سازد، سایر لوازم ضروری هدف‌گذاری، از جمله «قابلیت دستیابی»، را نادیده می‌گیرد. این امر به معنای عدم رعایت کامل الزامات بنیادین هدف‌گذاری است، گویی صرفاً یکی از معیارها مبنای کار قرار گرفته است. علاوه بر این، اهداف باید به صورت پله‌ای و متناسب با ظرفیت‌ها تعریف شوند تا از تحقق‌پذیری آن‌ها اطمینان حاصل گردد».

هم‌چنین در خصوص سیاست‌گذاری غیر مشارکتی، مشارکت‌کننده شماره ۱۰ اظهار می‌نماید:

«بعد بنیادین دیگر در تحلیل اهداف، عدم تحقق هدف‌گذاری مشارکتی است. در صورت وجود مشارکت، میزان غیرواقعی بودن بسیاری از اهداف به سرعت آشکار می‌شد. سیاست‌گذاران در فرآیند تدوین سیاست، از همکاری فعالانه با تمامی ذی‌نفعان اجتناب کرده و این اهداف را به صورت انفرادی تعیین کرده‌اند. این فقدان مشارکت در مرحله تدوین اسناد، به‌طور مستقیم به بروز مشکلات در مرحله اجرا منجر می‌شود؛ چرا که سیاست‌ها در پشت درهای بسته و بدون لحاظ کردن دیدگاه‌های عملیاتی ذی‌نفعان تنظیم شده‌اند، و در نتیجه، اهداف تعریف‌شده فاقد هرگونه واقع‌بینی لازم برای اجرا هستند».

ب) رویکرد واقع‌بینانه در تدوین اهداف اسناد بالادستی بین‌المللی‌شدن آموزش عالی:

در نقطه مقابل، می‌توان استدلال کرد که برخی از اهداف ترسیم شده در اسناد بالادستی، براساس ظرفیت‌های بالقوه و تحلیل شرایط ممکن کشور طراحی شده‌اند و در ذات خود، از منطق و واقع‌گرایی نسبی برخوردارند. اما آنچه تحقق این اهداف را با چالش مواجه کرده است، نه غیرواقعی بودن ذاتی آن‌ها، بلکه موانع محیطی نظیر تحریم‌های اقتصادی، بحران‌های بین‌المللی همچون کرونا و ناپایداری رویکردهای دولتی در مدیریت آموزش عالی بوده است. این عوامل، مسیر اجرای سیاست‌ها را دچار وقفه یا انحراف کرده‌اند و مانع از تحقق اهدافی شده‌اند که در شرایط عادی می‌توانستند دست‌یافتنی باشند.

در چنین شرایطی، باید میان ذات هدف‌گذاری و بستر اجرای آن تمایز قائل شد. واقع‌گرایی در اسناد بالادستی زمانی معنا پیدا می‌کند که ساز وکارهای پشتیبان اجرایی، منابع مالی، حمایت سیاسی پایدار و انسجام نهادی وجود داشته باشد. بدون این پیش‌شرط‌ها، حتی واقع‌بینانه‌ترین اهداف نیز در سطح شعار باقی خواهند ماند. در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۶ مطرح شده است:

«هدف‌گذاری‌ها بر موارد مشخصی متمرکز بود: افزایش تعداد دانشجویان خارجی، افزایش تعداد مقالات مشترک، اجرای پروژه‌های مشترک با ایرانیان مقیم خارج از کشور، تأسیس دانشگاه‌های مشترک، و قرار گرفتن دانشگاه‌های ایرانی در جمع ده دانشگاه برتر آسیا. پتانسیل تحقق این اهداف وجود داشت؛ اگر شرایط مهیا بود، قابلیت‌ها بالفعل می‌شد. در صورتی که روند برجام مختل نمی‌شد، ارتباطات حفظ می‌گردید و ترامپ از برجام خارج نمی‌شد، دستیابی به این موارد غیرممکن نبود».

۴. هم‌زیستی مزایا و معایب ساختار دولتی آموزش عالی در فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی

ساختار دولتی و متمرکز آموزش عالی در ایران، یکی از متغیرهای ساختاری مهم و دو وجهی در تحلیل موفقیت یا ناکامی سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌شمار می‌رود. بررسی این ساختار از دو منظر قابل طرح است: نخست، نقش محدودکننده آن بر استقلال دانشگاه‌ها و چابکی نظام تصمیم‌گیری و دوم، ظرفیت بالقوه آن برای حمایت مادی و سیاستی در صورت هم‌راستایی اهداف دولت با الزامات بین‌المللی شدن آموزش عالی. مشارکت‌کننده شماره ۵ اظهار داشت:

«موضوع دولتی بودن نظام آموزش عالی در ایران، بحثی چندوجهی است. از یک سو، این ساختار امکان دسترسی همگانی به آموزش با هزینه‌ای پایین را برای تمامی اقشار جامعه فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، همین وابستگی به دولت، عاملی محدودکننده در مسیر رشد و استقلال عمل دانشگاه محسوب می‌شود و دامنه فعالیت‌های دانشگاه را محدود می‌سازد.

برای تبیین این موضوع، می‌توان به وضعیت دانشگاه‌های هلند (و مشابه آن در بلژیک) اشاره کرد. در این مدل، دانشگاه‌ها بودجه‌ای مشخص را از دولت برای پوشش فعالیت‌های آموزشی دریافت می‌کنند. این بودجه تضمین می‌کند که فعالیت‌های آموزشی برای عموم جامعه با قیمت پایین در دسترس باقی بماند. با این حال، در حوزه‌های فراتر از آموزش عالی همگانی، به‌ویژه در بخش پژوهش دانشگاه‌ها از استقلال عملی بیشتری برخوردار بوده و مجازند با نهادهای علمی دیگر و بخش خصوصی همکاری‌های گسترده‌ای را تعریف و اجرا نمایند».

الف) کارکردهای منفی نظام متمرکز آموزش عالی در ارتقای بین‌المللی شدن آموزش عالی:

نظام متمرکز و دولت‌محور آموزش عالی در ایران، با ساز و کارهای پیچیده بوروکراتیک، مانع از شکل‌گیری استقلال نهادی و انعطاف‌پذیری در تصمیم‌گیری دانشگاه‌ها شده است. چنین ساختاری به‌جای آنکه تسهیل‌گر فرآیندهای بین‌المللی باشد، اغلب به صورت یک نهاد تصدی‌گر عمل کرده و سرعت ساز وکارهای اجرایی را کاهش داده است. در این چارچوب، غلبه نگاه بالا به پایین، حذف تدریجی گفتمان‌های تخصصی و حضور پررنگ ملاحظات سیاسی-امنیتی بسترهای گفت‌وگوی علمی و تعاملات آزاد با بازیگران بین‌المللی را تضعیف کرده است.

از سوی دیگر، انحصار تصمیم‌گیری در نهادهای مرکزی، مانع از حضور فعال سایر ذی‌نفعان نظیر دانشگاه‌ها، بخش خصوصی و نهادهای علمی غیردولتی در عرصه سیاست‌گذاری شده است. این مسئله موجب می‌شود روند سیاست‌سازی نه‌تنها از مشارکت عقلانی و تخصصی تهی شود، بلکه به‌صورت غیرکارآمد و کند پیش برود. در چنین وضعیتی، دانشگاه‌ها به‌جای کنشگرانی مستقل، به مجریان منفعل سیاست‌های ابلاغی تقلیل یافته و از ایفای نقش فعال در عرصه رقابت علمی جهانی بازمی‌مانند. مشارکت‌کننده شماره ۲ در این خصوص اظهار داشت:

«در طول تاریخ معاصر، دولت‌ها به‌طور گسترده تلاش می‌کنند تا در بسیاری از امور، حتی مواردی که مستقیماً به آن‌ها مربوط نیست، مداخله کنند. در کشوری مانند چین، دولت به‌عنوان یک تسهیل‌گر عمل می‌کند، نه یک متصدی. این مدل، امکان رشد خودکار و مبتنی بر بازار را فراهم می‌سازد. در ایران، دولت به‌عنوان یک متصدی عمل می‌کند و در بسیاری از مسائل تصمیم‌گیری اصلی را خودش انجام می‌دهد. این رویکرد تصدی‌گرایانه، باعث می‌شود دولت هرگز نتواند به‌عنوان یک تسهیل‌گر مؤثر عمل کند. این تضاد در مفهوم مسئولیت، در ساختار آموزش عالی نیز تأثیر گذاشته است. مدل آموزش عالی دولتی در ایران، مبتنی بر تصدی گرایی است، که منجر به محدودیت در ایده‌پذیری و پیشرفت در این حوزه شده است».

ب)کارکردهای مثبت نظام متمرکز آموزش عالی در ارتقای بین‌المللی شدن آموزش عالی:

با وجود چالش‌های مذکور، نمی‌توان ساختار دولتی آموزش عالی را به‌طور مطلق بازدارنده تلقی کرد. تجربه سیاست‌گذاری در برخی برهه‌های زمانی (سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۲) نشان داده است که چنانچه دولت اراده‌ای سیاسی برای تقویت تعاملات علمی بین‌المللی داشته باشد، می‌تواند به‌عنوان بازیگری مؤثر در راستای هم‌افزایی، تأمین منابع و هدایت دانشگاه‌ها به سمت بین‌المللی‌شدن ایفای نقش کند. در واقع، تمرکزگرایی در این شرایط می‌تواند به‌عنوان اهرمی برای همگرایی نهادها و تسریع در تحقق اهداف کلان مورد استفاده قرار گیرد.

افزون بر این، تجارب بین‌المللی نشان می‌دهد که ساختار دولتی دانشگاه‌ها، به خودی خود مانع

بین‌المللی شدن نیست؛ آنچه تعیین‌کننده است، سطح خودمختاری دانشگاه‌ها در تصمیم‌گیری و تعامل آزادانه با سایر بازیگران علمی و اقتصادی است. بنابراین، ساختار دولتی تنها در صورتی بازدارنده تلقی می‌شود که با تمرکز قدرت، محدودیت در شفافیت و انحصار تصمیم‌سازی همراه باشد. در غیر این صورت، می‌تواند بستری برای هم‌افزایی ملی و بهره‌گیری از مزایای حکمرانی متمرکز در راستای پیشبرد سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی باشد. مشارکت‌کننده شماره ۱ در این خصوص اظهار داشت:

«در سال ۱۳۹۲، وزارت علوم برای اولین بار اعلام کرد که بین‌المللی‌سازی آموزش عالی اولویت اصلی نظام آموزش عالی کشور است. این اعلامیه پشتوانه‌ای مطلوب برای جهت‌گیری دانشگاه‌ها به سمت این اهداف را فراهم آورد. با این حال، پس از تغییر دولت و انتقال اولویت به بومی‌سازی دانش و علم، دانشگاه‌ها میزان کمتری از بودجه و پشتیبانی دریافت کردند و فعالیت‌های آن‌ها متوقف یا کاهش یافت. بنابراین، وابستگی دانشگاه‌ها به دولت، به‌طور مطلق منجر به افزایش فعالیت‌های بین‌المللی نمی‌شود، بلکه وابستگی آن‌ها به دولت، بستگی به رویکرد آن دولت دارد. در صورتی که دولت اولویت بین‌المللی‌سازی را تأکید کند، این وابستگی می‌تواند به‌عنوان یک عامل پشتیبانی عمل کند و دانشگاه‌ها را مجبور به حرکت در این مسیر نماید، حتی اگر این جهت با دیدگاه داخلی آن‌ها متفاوت باشد. از این رو، پاسخ به این سوال نسبی است. این وابستگی به دولت می‌تواند هم به‌عنوان پشتیبانی عمل کند و هم در شرایطی که سیاست‌ها تغییر کند، منجر به کاهش فعالیت‌ها شود. در بسیاری از کشورهای جهان، دولت‌ها به‌طور مستقیم در سرمایه‌گذاری و پشتیبانی از نهادهای علمی می‌پردازند تا این نهادها در این حوزه‌ها موفق‌تر عمل کنند».

۵. تأثیر مشروط کثرت نهادی بر بین‌المللی شدن آموزش عالی

در تحلیل نقش تعدد نهادهای سیاستگذار در موفقیت یا ناکامی سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران، نمی‌توان به یک قضاوت مطلق و یک‌جانبه بسنده کرد. واقعیت آن است که وجود نهادهای متعدد، به خودی خود نه عامل منفی محسوب می‌شود و نه لزوماً مزیتی قطعی است؛ بلکه کیفیت تعامل و هم‌راستایی میان این نهادهاست که تعیین‌کننده تأثیر نهایی آن‌ها بر نظام آموزش عالی است. مضمون فراگیر «تأثیر مشروط کثرت نهادی بر بین‌المللی شدن آموزش عالی»، گویای همین نگاه است. در خصوص مشروط بودن تاثیر کثرت نهادی بر بین‌المللی شدن آموزش عالی، مشارکت‌کننده شماره ۲ ارائه شده است:

«چنانچه دولت اراده‌ای بر تسهیل‌گری داشته باشد، تکثر نهادی مانع ایجاد نمی‌کند؛ زیرا هر نهاد می‌تواند وظیفه مشخصی را عهده‌دار شود. با این حال، در غیاب اراده تسهیل‌گری در ایران، تعدد نهادی نمی‌تواند مثبت تلقی شود و در عمل، نهادها به صورت متمرکز بر آموزش عالی مسلط شده و منجر به پراکندگی و تضعیف عملکرد در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی می‌گردند. در نتیجه، تعدد نهادی فی‌نفسه نه عامل خیر است و نه شر؛ بلکه کیفیت عملکرد و اهداف بنیادین نهادها تعیین‌کننده است. اگر هدف، تسهیل‌گری باشد، این تکثر می‌تواند سازنده باشد؛ در غیر این صورت، به مثابه یک شر بزرگ عمل خواهد کرد».

الف) آثار نامطلوب تعدد نهادی بر انسجام سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی:

در شرایطی که هم‌افزایی نهادی وجود ندارد، تعدد نهادهای تصمیم‌گیر نه‌تنها موجب ارتقای کارکردهای سیستم نمی‌شود، بلکه به تعارض، موازی کاری و ناهماهنگی‌های ساختاری منجر می‌گردد. این وضعیت موجب تضعیف انسجام سیاست‌ها، کند شدن روند تصمیم‌گیری و اجرا می‌شود. نهادهای مختلف در حوزه آموزش عالی مانند وزارت علوم، شورای عالی انقلاب فرهنگی و سایر بازیگران، در بسیاری موارد به جای همکاری، درگیر رقابت، اختلاف نظر یا حتی سیاست‌گذاری‌های متناقض هستند. این امر سبب می‌شود سیاست‌ها نه براساس یک سیاست‌گذاری یکپارچه، بلکه متأثر از منافع و رویکردهای متنوع و گاه متضاد طراحی و اجرا شوند.

در این میان، آنچه بیش از همه مشکل‌زا است، نه فقط تعدد نهادها بلکه فقدان یک مرکز ثقل برای هماهنگ‌سازی، تجمیع دیدگاه‌ها و جهت‌دهی کلان به سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی است. نبود یک ساختار فرماندهی واحد و مقتدر، سبب شده تصمیمات کلان به شکل گسسته و پراکنده اتخاذ شود، که این امر، کارایی سیاست‌های اجرایی را به شدت کاهش داده و توان رقابت بین‌المللی دانشگاه‌های ایران را تضعیف کرده است.

ب) نقش تسهیل‌گر تعدد نهادی در تسریع روند بین‌المللی شدن آموزش عالی:

با وجود اینکه مضمون «آثار نامطلوب تعدد نهادی بر انسجام سیاست‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی» وزن بیشتری در میان پاسخ‌ها دارد، اما نمی‌توان از امکان اثرگذاری مثبت ساختار چند نهادی چشم‌پوشی کرد.

مضمون«نقش تسهیل‌گر تعدد نهادی در تسریع روند بین‌المللی شدن آموزش عالی» نشان می‌دهد که تعدد نهادهای سیاست‌گذار، فی‌نفسه عامل بازدارنده نیست؛ بلکه این مسئله بیش از آنکه تابع «تعداد» باشد، تابع «نقش‌آفرینی اثربخش» و «تعامل کارآمد» میان نهادهاست. در صورت وجود ساختاری هماهنگ، تعدد نهادی می‌تواند زمینه‌ساز تقسیم وظایف تخصصی، توزیع متوازن مسئولیت‌ها و بهره‌گیری از ظرفیت‌های متنوع نهادی در فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی باشد. به عبارت دیگر، مسئله بین‌المللی شدن آموزش عالی، به‌واسطه ماهیت چندبعدی و پیچیده، نیازمند مشارکت نهادهایی با کارکردهای متنوع است. این مشارکت می‌تواند در قالب گردآوری داده‌های میدانی، تسهیل روند دیپلماسی علمی، حمایت‌های مالی و حقوقی یا تدوین پروتکل‌های بین‌المللی معنا پیدا کند.

نکته کلیدی در بهره‌گیری مثبت از تعدد نهادی آن است که اولاً نهادها از ظرفیت‌های لازم برای ایفای نقش‌های تخصصی برخوردار باشند و ثانیاً در تمام مراحل چرخه سیاست‌گذاری ــ از تدوین تا اجرا و ارزیابی ــ مشارکت معنادار و هماهنگ داشته باشند. در چنین شرایطی، به‌جای ناهماهنگی، شاهد هم‌افزایی نهادی خواهیم بود که می‌تواند به‌مثابه یک موتور محرک در فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی عمل کند. مشارکت‌کننده شماره ۸ در خصوص نقش تسهیل‌گر تعدد نهادی در تسریع روند بین‌المللی شدن آموزش عالی اظهار داشت:

«حضور مجموعه‌ای از تیم‌های کاری متعدد، هیچ آسیبی را به دنبال ندارد، مشروط بر آنکه برای هر تیم، متولی یا ساختار نظارتی تعریف شود. به همین قیاس، وجود دستگاه‌ها و نهادهای تأثیرگذار متعدد در حوزه آموزش عالی امری مطلوب است، چرا که نتایج حاصل از مشورت جمعی اغلب بر خروجی یک دستگاه منفرد، برتری دارد. یک نهاد به تنهایی ممکن است قادر به شناسایی کامل تمامی جوانب و زوایای ورود به عرصه بین‌المللی نباشد و در معرض آسیب‌های احتمالی قرار گیرد. اما هنگامی که دستگاه‌ها و نهادهای ذی‌ربط، اطلاعات کافی در خصوص ورود به فضای بین‌المللی را در اختیار یکدیگر قرار دهند، نه تنها ریسک آسیب‌دیدگی نهاد اصلی کاهش می‌یابد، بلکه از منافع هم‌فکری و هم‌افزایی نیز بهره‌مند خواهد شد».

۶. موانع تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی در ج.ا.ا

بین‌المللی شدن آموزش عالی به عنوان یک رویکرد راهبردی، نه تنها یک هدف ذاتی برای گسترش مرزهای علمی، بلکه یک الزام کارکردی برای حفظ رقابت‌پذیری و کیفیت نظام‌های آموزشی در سطح جهانی محسوب می‌شود. جمهوری اسلامی ایران نیز با اذعان به این ضرورت، تلاش‌هایی را در این مسیر آغاز نموده است؛ با این حال، فرآیند گذار از یک نظام آموزش عالی متمرکز و ملی‌گرا به یک بازیگر فعال و مؤثر در عرصه جهانی، با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری و گفتمانی عمیق مواجه است. این پژوهش با رویکردی کیفی و براساس تحلیل محتوای حاصل از مصاحبه‌های عمیق با نخبگان دانشگاهی (اساتید و پژوهشگران برجسته)، سیاست‌گذاران ارشد و مدیران اجرایی نظام آموزش عالی، به شناسایی و دسته‌بندی

این موانع پرداخته است. این موانع که ریشه در ابعاد گوناگون حکمرانی، فرهنگ سازمانی، ظرفیت‌های مالی و برنامه‌ریزی راهبردی دارند، تحقق کامل اهداف بین‌المللی شدن را به تأخیر انداخته‌اند. در این بخش، موانع اصلی پیش‌روی بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران در چهار سطح کلیدی سیاستی، ساختاری، فرهنگی و اقتصادی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد تا زمینه‌های لازم برای اصلاحات سیستمی مبتنی بر شواهد میدانی فراهم آید.

الف) موانع سطح سیاستی

یافته‌های حاصل از تحلیل موانع بین‌المللی شدن آموزش عالی نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از چالش‌ها در بالاترین سطح حکمرانی متمرکز شده‌اند. در دسته‌بندی سیاستی، مجموعه‌ای از عوامل بنیادین شناسایی گردید که عملکرد کلی نظام را تحت تأثیر قرار می‌دهند. این موانع شامل مواردی چون خلاء چشم‌انداز راهبردی در سطوح سیاست‌گذاری و اجرا، فقدان راهبرد کلان ملی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی، فهم نادرست سیاست‌گذاران از ابعاد بین‌المللی شدن آموزش عالی، سلطه پارادایم امنیتی بر دیپلماسی علمی و هم‌چنین سوگیری‌های ذهنی و ادراکی سیاست‌گذاران آموزش عالی می‌باشند. این یافته‌ها تأکید می‌کنند که قبل از اصلاحات ساختاری و فرهنگی، بازنگری در چارچوب‌های کلان سیاستی امری ضروری است. در ادامه، هر یک از موانع بنیادین فوق، به تفصیل و با جزئیات تشریحی مورد تحلیل قرار گرفته است.

خلا چشم‌انداز راهبردی در سطوح سیاست‌گذاری و اجرا:

نبود تصویر روشن از آینده آموزش عالی بین‌المللی، در سطوح سیاست‌گذاری و مدیریت دانشگاهی، منجر به سردرگمی و اتخاذ تصمیمات غیرواقع‌بینانه شده است. بدون داشتن چشم‌اندازی راهبردی، اهداف فراموش می‌شوند، منابع هدر می‌روند و اقدامات به نتیجه نمی‌رسند. تعیین چشم‌انداز مشخص با مشارکت ذی‌نفعان، راهکاری ضروری است که در ایران هنوز تحقق نیافته است. در این خصوص مشارکت‌کننده شماره ۲ اظهار داشت:

«متاسفانه، چشم‌انداز (افق) و مقصد نهایی که سیاست‌گذار باید نسبت به آن شفافیت و فهم دقیق داشته باشد، وجود ندارد. این فقدان شناخت نه تنها در سطح سیاست‌گذار، بلکه در سطح دانشگاه نیز مشهود است. ما نه مقصد مشخصی را تعریف کرده‌ایم و نه از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود به درستی آگاهیم. در نتیجه، ابزارها و راهبردهای تدوین‌شده از دقت لازم برخوردار نیستند. سیاستگذار صرفاً برای تکمیل فرآیند، اقدامی را در قالب سیاست‌گذاری ثبت کرده است؛ یعنی افق و هدف غایی او مبهم است. سیاست‌هایی که توسط سیاست‌گذار اعلام می‌شوند، اغلب با ظرفیت‌ها، امکانات و شرایط بومی ایران همخوانی ندارند».

فقدان راهبرد کلان ملی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی:

هرچند در اسناد توسعه‌ای مختلف به موضوع بین‌المللی شدن آموزش عالی اشاره شده است، اما سیاست‌ها در این حوزه پراکنده، فاقد انسجام و بدون نقشه راه مشخص هستند. نبود یک راهبرد واحد که مورد توافق نهادهای اصلی ذی‌ربط باشد، موجب شده است تا اقدامات اجرایی، پراکنده و واکنشی باشند و از اهداف کلان فاصله بگیرند. علاوه بر این، فقدان هماهنگی بین وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های مسئول، امکان تحقق برنامه‌ای جامع را از بین برده است. در ادامه نظرات مشارکت‌کننده شماره ۶ در خصوص فقدان راهبرد کلان ملی در حوزه بین‌المللی شدن ارائه شده است:

«جمهوری اسلامی ایران در زمینه بین‌المللی‌سازی آموزش عالی عملکردی ضعیف از خود نشان داده است. این وضعیت به‌طور بنیادی به حکمرانی کشور و به‌طور خاص، به وجود یا عدم وجود یک سیاست جامع (پالیسی) بازمی‌گردد. مهم‌ترین بحرانی که در حال حاضر در مسیر بین‌المللی‌سازی آموزش عالی با آن مواجه هستیم، فقدان یک سیاست‌گذاری منسجم است. علاوه بر این، حتی اگر سیاست‌های جزئی و

پراکنده‌ای وجود داشته باشد، این سیاست‌ها در دسترس جامعه علمی و فناوری کشور قرار نگرفته‌اند».

فهم نادرست سیاست‌گذاران از ابعاد بین‌المللی شدن آموزش عالی:

رویکرد غالب در سیاست‌گذاری آموزش عالی ایران، رویکردی حداقلی و ابزاری است که صرفاً به جذب دانشجویان بین‌المللی محدود شده است. این نگاه به‌جای تمرکز بر تعاملات عمیق علمی، تبادل فرهنگی و تولید مشترک دانش، صرفاً به پُر کردن ظرفیت‌های خالی دانشگاه‌ها معطوف است. چنین رویکردی نشانه‌ای از درک نازل و غیرتخصصی از مفهوم بین‌المللی شدن است که غالباً از سوی مدیرانی با پیشینه‌های غیرمرتبط و فاقد تجربه تخصصی دنبال می‌شود. در نتیجه، ظرفیت‌های ساختاری برای تحقق سیاستی جامع در این حوزه به شدت تضعیف شده است. مشارکت‌کننده شماره ۷ اظهار داشت:

«مفهوم بین‌المللی‌سازی آموزش عالی به درستی درک نشده و دلالت‌های آن شناسایی نگردیده است. این امر موجب شده بازیگران اصلی، شامل سیاست‌گذاران و نهادهای علمی، در دام‌هایی گرفتار شوند که یا از پیش برای آن‌ها طراحی شده، یا ناشی از عدم شناخت و فهم معانی و لوازم بین‌المللی‌سازی است. هم‌چنین، عدم شناخت قواعد بازی در سطح بین‌المللی، ما را در جایگاه بازیگری نامناسب قرار داده است. در واقع، ما تلاش کرده‌ایم با استفاده از همان مختصات بازیگری داخلی (رویکرد از بالا به پایین و مبتنی بر دستورالعمل‌های آیین‌نامه‌ای) وارد عرصه بین‌المللی شویم، که نتیجه آن، طرد و حذف سریع از این عرصه خواهد بود».

سلطه پارادایم امنیتی بر دیپلماسی علمی:

مسائل امنیتی در همه کشورها موضوع مهمی است، اما در ایران، این نگرانی‌ها به صورت افراطی و نامتناسب مدیریت می‌شوند. بسیاری از تعاملات علمی و همکاری‌های پژوهشی بین‌المللی به واسطه نگاه امنیتی، محدود شده‌اند. چنین شرایطی باعث انزوای علمی دانشگاه‌ها و تضعیف اعتبار بین‌المللی آن‌ها شده است، در حالی‌که مدیریت متعادل ریسک‌های امنیتی، در دیگر کشورها زمینه‌ساز توسعه علمی بین‌المللی شده است. مشارکت‌کننده شماره ۵ اظهار داشت:

«به‌عنوان مثال، در خصوص ورود اتباع افغانستان به ایران، نگرانی‌های امنیتی وجود دارد که تا حدودی قابل توجیه است و دانشگاهی‌ها نیز باید دغدغه‌های امنیتی ها را درک کنند. با این حال، مواجهه با این نگرانی‌ها باید از طریق برنامه‌ریزی دقیق و اتخاذ سازوکارهایی نظیر بررسی سوابق افراد صورت پذیرد، نه از طریق انسداد کامل ارتباطات بین‌المللی. این رویه بررسی امنیتی، امری معمول در سطح جهانی است و کشورهای غربی نیز به‌طور مستمر این سطح از غربالگری را در تعاملات خود اعمال می‌نمایند».

سوگیری‌های ذهنی و ادراکی سیاست‌گذاران آموزش عالی:

در فضای گفتمانی سیاست‌گذاری، نوعی بدبینی نسبت به بین‌المللی شدن آموزش عالی وجود دارد که آن را مترادف با «غرب‌زدگی» و «تهدید فرهنگی» تلقی می‌کند. این نگاه موجب مقاومت در برابر هرگونه تعامل علمی فرامرزی می‌شود و دانشگاه را به‌عنوان نهادی بالقوه خطرناک در سیاست فرهنگی کشور می‌بینند. سوگیری‌های ذهنی، ریشه‌ای عمیق در ساختار سیاست‌گذاری دارند و به مانع شناختی مهمی در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی بدل شده‌اند. در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۲ ارائه شده است:

«در حالی که در حوزه ورزش، به ویژه در رشته والیبال، پذیرش مدیریت خارجی و اعتماد به مربیان و سرمربیان بین‌المللی به راحتی انجام می‌شود، در حوزه علم و فناوری این‌گونه اتفاقی نمی‌افتد. این تفاوت، ریشه در سوگیری‌های ذهنی دارد که در سیاست‌گذاری علم و فناوری ایران نقش کلیدی ایفا می‌کنند و مانع جدی از ایجاد همکاری‌های مؤثر بین‌المللی می‌شوند. مثال‌هایی مانند تبادل استاد و دانشجو، نشان می‌دهد که سیستم علمی ایران در برابر فضای بین‌المللی با سوگیری‌های شناختی و محدودیت‌های

ساختاری مواجه است».

ب) موانع سطح ساختاری

تحلیل‌های تجربی نشان می‌دهد که تحقق اهداف توسعه بین‌المللی آموزش عالی، به شدت تحت تأثیر اختلالات ساختاری و فرآیندی قرار دارد. در چارچوب موانع ساختاری، پدیده‌هایی چون تمرکزگرایی اداری و بروکراسی ناکارآمد در ساختار آموزش عالی به‌عنوان یک گلوگاه عملیاتی، از چابکی فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی کاسته است. این ساختار بوروکراتیک، با غیبت رویکرد تخصص‌محور در سیاست‌گذاری منابع انسانی آموزش عالی هم‌افزایی منفی پیدا کرده و منجر به عدم بهره‌گیری از ظرفیت‌های علمی موجود شده است. افزون بر این، کاهش محسوس در کیفیت خروجی‌ها که در قالب افت کیفیت استانداردهای آموزشی-پژوهشی در نظام آموزش عالی نمایان است، مستقیماً با عدم انطباق زیرساخت‌های ارتباطی مرتبط است؛ به ویژه توجه ناکافی به زبان‌های بین‌المللی در برنامه‌ریزی زبانی آموزش عالی، که عملاً ارتباطات علمی پژوهشگران را از گفتمان جهانی جدا می‌سازد و اثربخشی پژوهش‌های ملی را محدود می‌نماید. در ادامه موانع مذکور تشریح شده است.

تمرکزگرایی اداری و بروکراسی ناکارآمد در ساختار آموزش عالی:

ساختار اداری طویل و متمرکز آموزش عالی، با بوروکراسی سنگین و قواعد دست وپاگیر، امکان اجرای سیاست‌های بین‌المللی در حوزه آموزش عالی را مختل کرده است. تصمیم‌گیری‌ها از بالا به پایین، حذف بازیگران دانشگاهی در سطوح مختلف و ناتوانی نهادهای اجرایی در پیاده‌سازی سیاست‌ها، منجر به ناکارآمدی گسترده در سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی شده است. در این سیستم، کارگزارانی چون معاونین بین‌الملل، فاقد اختیارات واقعی هستند و در عمل نقش اجرایی مؤثری ایفا نمی‌کنند. مشارکت‌کننده شماره ۸ اظهار داشت:

«یکی از موانع اصلی در مسیر بین‌المللی‌سازی آموزش عالی، کندی مفرط در اجرای فرآیندها است که ریشه در بوروکراتیک بودن ساختارهای موجود دارد. بازیابی سابقه ذهنی از این فضای بوروکراتیک و فاصله گرفتن از این مدل، برای تمامی ذی‌نفعان ضروری است. بنابراین، تمرکز نباید صرفاً بر آموزش افراد معطوف شود، بلکه باید ساختارها نیز به‌روزرسانی گردند؛ حذف بسیاری از رویه‌های زائد برای دستیابی به چابکی لازم در فرآیند بین‌المللی‌سازی آموزش عالی امری حیاتی است».

غیبت رویکرد تخصص‌محور در سیاست‌گذاری منابع انسانی آموزش عالی:

بین‌المللی شدن آموزش عالی نیازمند نیروی انسانی متخصص و کارآزموده در سطوح مختلف تصمیم‌گیری و اجرای سیاست است. فقدان برنامه‌های تربیتی مشخص و ضعف در سیاست منابع انسانی باعث شده است که ظرفیت‌های بالقوه در نظام اداری دولتی به فعلیت نرسد. ضعف در آموزش‌های ضمن خدمت، عدم تناسب بین نیازهای حرفه‌ای و محتوای آموزشی و مدیریت ناکارآمد منابع انسانی از دیگر موانع مهم در زمینه بین‌المللی شدن آموزش عالی است. در ادامه، صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۶ ارائه شده است:

«از نظر کیفیت منابع انسانی، ایران در حوزه بین‌المللی‌سازی نهادهای دولتی و آموزشی ضعف دارد و سیاست‌گذاری مشخصی برای تربیت نیروهای انسانی با توانایی‌های مورد نیاز در فضای جهانی وجود ندارد. این مسئله نیازمند تقویت ساختارهای آموزشی و توسعه مهارت‌های زبانی، فرهنگی و علمی در میان نیروهای جایگزین است. این امر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا با تغییر افراد کلیدی در نهادهای مرتبط، مانند وزارت علوم، وزارت امور خارجه و سایرنهادها، کیفیت فعالیت‌های بین‌المللی افت می‌کند، چرا که جایگزینان مناسبی با مهارت‌های لازم در زبان دانشگاهی و ارتباطی جهانی وجود ندارند».

هم‌چنین مشارکت‌کننده شماره ۱۱ نیز اظهار داشت:

«زیرساخت در حوزه بین‌المللی‌سازی آموزش عالی، تنها به سازه‌های فیزیکی مانند ساختمان، تجهیزات و امکانات محدود نمی‌شود. در واقع، اصلی‌ترین عنصر زیرساخت، نیروی انسانی شایسته و مدیران کارآمد است. اگر دانشگاه‌ها بتوانند از پتانسیل این نیروها در چارچوب سازمانی موجود به‌طور مؤثر استفاده کنند،

سرعت و کیفیت بین‌المللی‌سازی به‌طور قابل‌توجهی افزایش خواهد یافت. در ایران، این ضعف در تربیت نیروی انسانی کارآمد، به‌ویژه در حوزه مدیریت بین‌المللی آموزش عالی، منجر به افت کیفیت فرآیندها شده است. بنابراین، نیاز به برنامه‌ریزی ویژه و اجرای دوره‌های تخصصی در زمینه بین‌المللی‌سازی برای مدیران و کارکنان دانشگاهی ضرورت دارد».

افت کیفیت استانداردهای آموزشی-پژوهشی در نظام آموزش عالی:

کیفیت پایین آموزش عالی، یکی از عوامل بازدارنده در جذب دانشجویان بین‌المللی و تعامل علمی با دانشگاه‌های جهان است. دلایلی مانند حذف مشارکت ذی‌نفعان، اقتصاد رانتی، بودجه محدود، فقدان زبان آموزش بین‌المللی و استانداردهای جهانی در فرآیند تدریس و پژوهش، منجر به افت کیفیت آموزش عالی در ایران شده است. افت کیفیت، به کاهش اعتبار مدارک دانشگاهی ایران در سطح جهانی منجر شده است. مشارکت‌کننده شماره ۱۱ اظهار داشت:

«مدارکی که در داخل کشور اخذ می‌شوند، ممکن است نزد کارفرمایان داخلی دارای قابلیت شناسایی باشند، اما در سطح بین‌المللی اغلب فاقد اعتبار لازم و قابلیت پذیرش جهانی هستند. بر این اساس، یکی از ویژگی‌های بنیادین فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی، پایبندی و رعایت دقیق استانداردهای بین‌المللی در تمامی ابعاد آموزشی است».

در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۷ در خصوص رعایت استانداردهای آموزشی-پژوهشی بیان شده است:

«برای نیل به جایگاه مطلوب در عرصه بین‌المللی آموزش عالی، انطباق با استانداردهای جهانی، به‌ویژه در رشته‌های فنی و مهندسی، امری ضروری است. در ساختار فعلی آموزش عالی، تدریس به زبان فارسی، مانعی جدی در مسیر اخذ این تأییدیه‌های بین‌المللی ایجاد می‌کند. تمرکز صرف بر جذب دانشجو خارجی، فارغ از انطباق با شاخص‌های کیفی، نتیجه‌ای جز عدم دستیابی به این مهم نخواهد داشت. لذا، اولویت باید معطوف به تحقق «بین‌المللی‌شدن آموزش عالی در محیط داخلی» باشد. اگرچه دانشگاه‌هایی نظیر دانشگاه تهران و علم و صنعت از شهرت خوبی در عرصه بین‌الملل برخوردارند، اما فقدان استانداردهای جهانی آموزش بین‌المللی، کیفیت کلی آموزش در آن‌ها را تحت تأثیر قرار داده است».

توجه ناکافی به زبان‌های بین‌المللی در برنامه‌ریزی زبانی آموزش عالی:

زبان آموزش، یکی از فاکتورهای کلیدی در انتخاب مقصد تحصیلی است. استفاده از زبان‌های بومی، بدون تمهید ساز و کار آموزش به زبان انگلیسی یا سایر زبان‌های بین‌المللی، دانشگاه‌های ایران را از گردونه رقابت بین‌المللی خارج کرده است. سیاست‌گذاری برای توسعه رشته‌های انگلیسی‌زبان، جذب اساتید مسلط به زبان‌های بین‌المللی و انتشار محتوای علمی چندزبانه، از پیش‌نیازهای جدی در این مسیر است. روایت‌های مشارکت‌کننده شماره ۴ نیز این نکته را نشان می‌دهد:

«یکی دیگر از عوامل کلیدی ناکامی در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی، رویکرد زبانی غالب در آموزش عالی است. ساختار دانشگاه‌های ما از منظر آموزش دانشجو، فاقد جنبه‌های بین‌المللی لازم است، زیرا دانشجویان بین‌المللی ملزم به تحصیل به زبان فارسی بوده و حتی دفاع از پایان‌نامه‌ها نیز باید به همین زبان صورت پذیرد. این الزام، مانعی جدی برای جذب دانشجویان خارجی ایجاد کرده و تصمیم آن‌ها برای تحصیل در ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در نتیجه، رعایت عناصر بین‌المللی، خصوصاً در حوزه زبان، حیاتی است. علاوه بر این، ضعف سطح مهارت زبان انگلیسی در میان کارکنان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، زیست‌پذیری و تجربه کلی دانشجویان بین‌المللی در محیط دانشگاهی ایران را با چالش مواجه می‌سازد».

ج. موانع سطح فرهنگی

موانع ناشی از لایه‌های فرهنگی و هنجاری، غالباً پایدارترین و ریشه‌ای‌ترین چالش‌ها در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی محسوب می‌شوند؛ این موانع بر پذیرش اجتماعی و رویکرد درونی نظام نسبت به تعاملات جهانی اثرگذارند. در این دسته‌بندی، چالش اساسی در تقابل گفتمان سیاسی حاکم با الزامات بین‌المللی شدن آموزش عالی مشاهده می‌شود که می‌تواند جهت‌گیری‌های رسمی و غیررسمی نظام آموزش عالی را دچار تناقض سازد. این وضعیت، عاملی تسهیل‌کننده برای مقاومت فرهنگی و اجتماعی در پذیرش فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی عمل می‌کند، زیرا عدم هماهنگی در سطوح بالا، زمینه را برای شکل‌گیری نگرش‌های انقباضی در بدنه جامعه دانشگاهی و عمومی فراهم می‌آورد و در نهایت، پذیرش آموزش عالی بین‌المللی را به یک امر صرفاً اسمی و غیرنهادی تبدیل می‌کند. در ادامه، هر یک از موانع مذکور، مورد تحلیل قرار گرفته است.

تقابل گفتمان سیاسی حاکم با الزامات بین‌المللی شدن آموزش عالی:

در ایران، آموزش عالی به‌طور مستقیم تحت تأثیر تعاملات و سیاست‌های کلان نظام سیاسی قرار دارد. در وضعیتی که سیاست خارجی بسته و تنش‌زا است، امکان گسترش روابط علمی بین‌المللی به حداقل می‌رسد. بیگانه‌هراسی و گفتمان ضدخارجی نیز موجب شده است تا تصویر ایران در فضای بین‌المللی مخدوش گردد و دانشگاه‌ها نتوانند به‌عنوان کنشگرانی مستقل در عرصه بین‌المللی ایفای نقش کنند. این فضا نه‌تنها ارتباطات علمی را محدود می‌کند، بلکه انگیزه و اعتماد به تعاملات فرامرزی را نیز کاهش می‌دهد.

در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۶ ارائه شده است:

«از منظر سیاسی، شواهد حاکی از آن است که بخش قابل توجهی از کنشگران سیاسی دارای نفوذ و تریبون، در ایجاد فضای منفی علیه عوامل خارجی نقش‌آفرین هستند. این منازعات سیاسی منجر به کاهش ملموس تعاملات بین‌المللی شده است. افزون بر این، اتخاذ سیاست‌های نامناسب، عامل دامن‌زننده به پدیده «ایران‌هراسی» بوده و در نتیجه، تمایل طرف‌های خارجی نیز به برقراری تبادلات علمی و دانشگاهی را کاهش داده است».

هم‌چنین مشارکت‌کننده شماره ۸ اظهار داشته است:

«به‌طور طبیعی، هنگامی که مفهوم «بین‌المللی شدن آموزش عالی» مطرح می‌شود، همسویی با دینامیک‌های سیاسی حاکم امری ضروری است. واقعیت آن است که تعاملات اقتصادی و دانشگاهی بین‌المللی، تحت‌الشعاع تعاملات سیاسی کلان قرار دارند. جهت‌گیری سیاست‌گذاری های کلان کشور تعیین‌کننده مسیر حرکت است و بخش علمی-دانشگاهی نمی‌تواند از چارچوب روابط سیاسی فراتر رود؛ بلکه ملزم به تبعیت از آن، چه در مسیر صحیح و چه در مسیر نادرست، می‌باشد. این امر حتی در صورت وجود تمایل متقابل برای همکاری‌های علمی میان نهادهایی مانند صندوق‌های پژوهشی، صادق است؛ در صورت فقدان روابط حسنه سیاسی با یک کشور، انجام پروژه‌های مشترک علمی میان پژوهشگران دو طرف با موانع جدی مواجه خواهد شد. بنابراین، تعاملات سیاسی، چارچوب و مسیر حرکت در عرصه‌های علمی و دانشگاهی را تبیین می‌نماید و این یک اصل انکارناپذیر است».

مقاومت فرهنگی و اجتماعی در پذیرش فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی:

جامعه ایران، به ویژه در سطح نگرش‌های عمومی و گفتمان‌های سیاسی، فاقد ظرفیت ذهنی برای پذیرش دیگری و تنوع فرهنگی است. این موضوع، مانع از شکل‌گیری بستری تعاملی و بین‌فرهنگی در دانشگاه‌ها می‌شود. حتی در مواجهه با دانشجویان کشورهای همسایه با فرهنگ مشابه نیز مقاومت‌هایی وجود دارد. از سوی دیگر، زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی نیز برای میزبانی از دانشجویان بین‌المللی آماده نیست؛ فقدان فضاهای چندفرهنگی، مراکز مذهبی متنوع و امکانات تفریحی و رفاهی مناسب، همگی حکایت از

ضعف فرهنگی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی دارد. در ادامه صحبت‌های مشارکت‌کننده شماره ۱۱ ارائه شده است:

«رویکرد مبتنی بر بومی‌سازی و خودکفایی، در تضاد با اتصال به بازارهای جهانی و توسعه بین‌المللی قرار می‌گیرد؛ هم‌چنین مفاهیمی نظیر تابعیت مضاعف به‌عنوان یک تهدید تلقی می‌شود. در صورتی که نیاز به نیروی کار متخصص برای حفظ جایگاه کشور در اقتصاد جهانی به درستی درک شود، نیروی کار مهاجر دیگر به‌مثابه یک بار اضافی نگریسته نخواهد شد، بلکه به‌عنوان یک مزیت تلقی می‌گردد؛ در حال حاضر، این نگرش که «این افراد جایگاه شغلی ما را اشغال می‌کنند»، نشان‌دهنده عدم پذیرش مفهوم «ارزش افزایی اقتصادی» این جمعیت است. بنابراین، پیش‌شرط اصلی، تثبیت مفهوم ارزش افزایی اقتصادی حاصل از حضور این افراد است تا از نگاه منفی و تلقی آن‌ها به‌عنوان بار اضافه جلوگیری شود. به‌طور کلی، ظرفیت جامعه ایران برای ادغام اجتماعی پایین است و اجرای برنامه‌های فرهنگ‌سازی و کار فرهنگی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد».

هم‌چنین مشارکت‌کننده شماره ۲ نیز اظهار داشت:

«عدم توانایی یک کشور در پذیرش و میزبانی از تنوع‌های فرهنگی، نژادی، قومیتی و مذهبی، تأثیری منفی بر جایگاه بین‌المللی آن خواهد داشت. فعالیت‌های بین‌المللی صرفاً در فضای رسمی صورت نمی‌پذیرند، بلکه کف خیابان و تعاملات روزمره نقش محوری دارند. رفتارهای نامناسب توسط عوامل اجرایی مانند رانندگان تاکسی، فروشندگان، نیروهای انتظامی یا کارکنان رستوران‌ها، می‌تواند به‌عنوان یک عامل دافعه قوی در سطح بین‌المللی عمل کرده و به اعتبار کشور لطمه بزند».

چ. موانع سطح اقتصادی

بخش مهمی از چالش‌های اجرایی بین‌المللی شدن، به محدودیت‌های مادی و زیرساختی مرتبط است که تأمین و تخصیص منابع، آن را به یک مانع عینی تبدیل کرده است. در سطح منابع و زیرساخت، نخستین چالش مربوط به فقدان زیرساخت‌های بنیادین برای تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی است؛ این کمبودها شامل ظرفیت‌های فنی، فناوری و فیزیکی لازم برای رقابت در عرصه‌های جهانی است. هم‌راستا با این مسئله، ناتوانی نظام اقتصادی در حمایت مالی از سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی خود عاملی تعیین‌کننده است، زیرا سیاست‌های کلان بدون پشتوانه بودجه‌ای کافی برای جذب دانشجویان بین‌المللی، تسهیل تبادلات علمی، یا توسعه خدمات پشتیبانی، صرفاً در حد اهداف انتزاعی باقی خواهند ماند و اجرای مؤثر آن‌ها را ناممکن می‌سازد. در ادامه چالش‌های مذکور، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است:

فقدان زیرساخت‌های بنیادین برای تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی:

یکی از چالش‌های مهم، «فقدان زیرساخت‌های بنیادین در حوزه بین‌المللی‌شدن آموزش عالی» است. خلا نیروی انسانی متخصص در این حوزه، ضعف در ارائه خدمات رفاهی، فقدان امکانات اطلاع‌رسانی چندزبانه و ناتوانی در مدیریت نیازهای متنوع دانشجویان خارجی، همگی نشان می‌دهند که نظام آموزش عالی هنوز در مرحله مقدماتی بین‌المللی شدن متوقف مانده است. این وضعیت در تضاد کامل با اهداف اعلام‌شده در اسناد بالادستی کشور است. مشارکت‌کننده شماره ۷ در خصوص فقدان زیرساخت‌های بنیادین اظهار داشت:

«تأکید بر جذب دانشجوی خارجی پیش از آماده‌سازی زیرساخت‌ها، رویکردی معکوس است؛ در حقیقت، زیرساخت‌ها (مانند سامانه‌های مدیریتی چون گلستان) باید پیش از جذب دانشجو توسعه یابند. با توجه به پتانسیل موجود در نظام آموزش عالی ایران، ضروری است حرکتی تحت عنوان «بین‌المللی‌سازی در خانه» آغاز شود. این تز به معنای نهادینه‌سازی افق و دیدگاه بین‌المللی در محیط داخلی است. این امر مستلزم آموزش کارکنان در سطوح مختلف، از جمله آموزش لبخند زدن و خوش‌آمدگویی به دانشجوی بین‌المللی است. مجموعه‌های متداخل نیز باید ایفای نقش کنند؛ برای مثال، اگر دانشگاه ۱۰۰ دانشجو

بین‌المللی جذب کند، باید زیرساخت‌های رفاهی و تفریحی آن‌ها فراهم باشد، از جمله تخصیص مکانی برای تماشای فیلم‌های زبان اصلی (مانند اکران هفتگی فیلم انگلیسی در سینما) و فراهم آوردن امکانات مذهبی متناسب با نیاز اقلیت‌ها، نظیر دسترسی به اماکن برگزاری نماز جمعه برای دانشجویان اهل سنت».

ناتوانی نظام اقتصادی در حمایت مالی از سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی:

ساختار غیرشفاف و رانتی نظام اقتصادی ایران، نه‌تنها پشتوانه‌ای برای توسعه آموزش عالی نیست، بلکه مانع تحقق بسیاری از برنامه‌های آن شده است. محدودیت‌های بودجه‌ای، عدم پیوند میان اقتصاد و علم و فقدان حمایت مالی از پروژه‌های مشترک بین‌المللی، از موانع مهم در تحقق اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی به‌شمار می‌آیند.

در نهایت باید اذعان نمود که بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران با مجموعه‌ای درهم‌تنیده از موانع سیاستی، ساختاری، فرهنگی و اقتصادی مواجه است که در تعامل با یکدیگر، یک «چرخه معیوب انزوا» را ایجاد می‌کنند. این پژوهش با رویکردی نظام‌مند، این موانع را شناسایی، دسته‌بندی و تحلیل کرده است. موانع سیاستی، جهت‌گیری کلان را مخدوش می‌سازند و این امر به موانع ساختاری دامن می زند و اجرای هرگونه برنامه ریزی عملیاتی را ناکارآمد می‌سازد. موانع فرهنگی، ظرفیت پذیرش داخلی و خارجی تغییرات را تضعیف کرده و نهایتا، موانع اقتصادی امکان هرگونه جبران کمبود و سرمایه‌گذاری در .حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی را سلب می‌نماید

جدول ۳ به ازای هر مانع در مسیر بین‌المللی شدن آموزش عالی، پیامد نهایی آن را شفاف ساخته و راهکارهای گام به‌گام و عملیاتی مشخصی ارائه می‌دهد که مسیر اصلاحات نظام‌مند را نشان می‌دهند.

جدول ۳. تحلیل نظام مند موانع بین‌المللی شدن آموزش عالی درج.ا.ا ایران: تبیین پیامدها و ارائه راهکارهای عملیات

موانع بین‌المللی شدن آموزش عالی	دسته بندی	منطق‌محوری	پیامد نهایی	راهکار گام به گام و عملیاتی
۱. خلاء چشم‌انداز راهبردی در سطوح سیاست‌گذاری و اجرا	سیاستی	تصمیم‌گیری‌های کلان، جهت‌گیری‌های راهبردی، و چارچوب‌های بنیادین حکمرانی	سردرگمی و هدررفت منابع: اقدامات پراکنده و غیرمؤثر	گام۱: تشکیل کارگروه ملی ذی‌نفعان (دانشگاهیان، صنعت، دولت). گام۲: تدوین سند چشم‌انداز ۲۰ ساله با شاخص‌های کمّی و کیفی روشن. گام۳: ابلاغ و اجتماعی‌سازی این چشم‌انداز در تمام سطوح دانشگاهی.
۲. فقدان راهبرد کلان ملی در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی			اجرای پراکنده و سلیقه‌ای برنامه‌ها؛ عدم هم‌ترازی با اهداف ملی	گام۱: طراحی راهبرد ملی بین‌المللی‌شدن با تقسیم کار و مسئولیت‌پذیری مشخص. گام۲: ایجاد دبیرخانه یا شورای عالی هماهنگی بین وزارت علوم، بهداشت، امور خارجه و علوم. گام۳: الزام نقشه راه سالانه برای هر دانشگاه براساس راهبرد ملی.

۳. سلطه پارادایم امنیتی بر دیپلماسی علمی			انزوای آکادمیک و ریزش شبکه‌های همکاری	گام۱: ایجاد پروتکل‌های امنیتی متناسب با همکاری علمی برای تفکیک همکاری‌های پژوهشی از ریسک‌های سیاسی. گام۲: تمرکز بر همکاری‌های منطقه‌ای و کشورهایی با ریسک سیاسی پایین‌تر برای حفظ جریان همکاری‌ها. گام۳: افزایش بودجه برای مشارکت در کنفرانس‌ها و ژورنال‌های بین‌المللی با دسترسی آزاد.
۴. فهم نادرست سیاست‌گذاران از ابعاد بین‌المللی شدن آموزش عالی			سرمایه‌گذاری بر ابعاد سطحی بین‌المللی شدن به جای اصلاحات ساختاری	گام۱: برگزاری کارگاه‌های آموزشی فشرده برای مدیران ارشد با ارائه Case Study از دانشگاه‌های موفق جهان (با تمرکز بر درآمدزایی پایدار علمی). گام۲: تدوین گزارش‌های توجیهی دقیق برای هیئت رئیسه با تحلیل هزینه-فایده اصلاحات ساختاری در مقابل اقدامات سطحی. گام۳: الزام به ارائه گزارش سالانه مبتنی بر شاخص‌های کیفی به جای گزارش‌های صرفاً کمّی (تعداد دانشجوی خارجی جذب‌شده).
۵. سوگیری‌های ذهنی و ادراکی سیاست‌گذاران آموزش عالی			اتخاذ تصمیمات غیرمنطقی و محافظه‌کارانه؛ از دست دادن فرصت‌های جذب استعداد	گام۱: گفتمان‌سازی مثبت با تأکید بر دیپلماسی علمی و اعتلای ملی از طریق علم گام۲: الگوسازی موفقیت‌های داخلی مثلاً: همکاری‌های موفق با کشورهای همسایه یا شرقی. گام۳: ارتباط مستقیم سیاست‌گذاران با دانشگاه‌های پیشرو جهان اسلام که در عین حفظ هویت، بین‌المللی شده‌اند.
۶. تمرکزگرایی اداری و بروکراسی ناکارآمد در ساختار آموزش عالی	ساختاری	بافت اجرایی، سازماندهی عملیاتی، نحوه تبدیل سیاست‌ها به فرآیندها (نحوه سازماندهی منابع و فرآیندها)	کندی مرگبار در فرایندهای اجرایی و از دست دادن بازارهای رقابتی آموزش عالی بین‌المللی	گام۱: تفویض اختیار گسترده به دانشگاه‌های برتر (تراز اول) در انعقاد تفاهم نامه و جذب دانشجو. گام۲: حذف مراحل زائد اداری و دیجیتالی‌سازی کامل فرآیندها. گام۳: ایجاد شاخص سرعت عمل در ارزیابی عملکرد معاونت‌های بین‌الملل.

۷. افت کیفیت استانداردهای آموزشی- پژوهشی در نظام آموزش عالی			کاهش اعتبار مدارک دانشگاهی در سطح بین‌المللی و فرار مغزها	گام۱: اجبار به دریافت اعتبار بین‌المللی برای حداقل ۲۰% رشته‌های دانشگاه‌های برتر. گام۲: بازنگری و به‌روزرسانی محتوای دروس براساس استانداردهای جهانی. گام۳: ایجاد سامانه نظارت بین‌المللی برای ارزیابی کیفیت آموزش و پژوهش.
۸. توجه ناکافی به زبان‌های بین‌المللی در برنامه‌ریزی زبانی آموزش عالی			حذف از گردونه رقابت و عدم جذب دانشجو و استاد غیرفارسی زبان	گام۱: راه‌اندازی دوره‌های انگلیسی‌زبان در مقاطع تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های منتخب. گام۲: آموزش اجباری زبان انگلیسی برای اساتید و کارکنان مرتبط با امور بین‌الملل. گام۳: اعطای پاداش ویژه به اساتیدی که موفق به جذب دانشجوی خارجی یا ارائه واحد درسی به زبان انگلیسی می‌شوند.
۹. غیبت رویکرد تخصص‌محور در سیاست‌گذاری منابع انسانی آموزش عالی			عدم جذب یا نگهداری نیروهای متخصص مورد نیاز و سپردن امور پیچیده بین‌المللی به افراد فاقد صلاحیت	گام۱: طراحی مشاغل تخصصی مانند: مدیر همکاری‌های علمی بین‌الملل با شرح شغل مشخص. گام۲: اجرای دوره‌های کارآموزی تخصصی و صدور گواهی صلاحیت حرفه‌ای. گام۳: جذب از طریق آزمون رقابتی تخصصی به جای انتصاب صرف.
۱۰. تقابل گفتمان سیاسی حاکم با الزامات بین‌المللی شدن آموزش عالی	فرهنگی	عناصر نرم، ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهای اجتماعی-نهادی غالب (تضاد فرهنگ غالب و الزامات جهانی)	تحریم علمی و گروگان‌گیری دانشگاه توسط تنش‌های سیاسی	گام۱: تفکیک گفتمان علمی از سیاسی در رسانه‌های ملی و سخنرانی‌های رسمی. گام۲: تقویت دیپلماسی علمی به‌عنوان یک اولویت مستقل در وزارت امور خارجه. گام۳: حمایت از کنشگران علمی مستقل (انجمن‌های علمی) برای برقراری ارتباط با همتایان خارجی.

۱۱. مقاومت فرهنگی و اجتماعی در پذیرش فرآیند بین‌المللی شدن آموزش عالی			دافعه و ایجاد محیط نامطلوب برای دانشجویان/ اساتید بین‌المللی	گام۱: طرح‌های آشناسازی و فرهنگ‌سازی در سطح دانشگاه و شهر (مثل هفته تنوع فرهنگی). گام۲: ایجاد دفاتر پشتیبانی دانشجویان بین‌المللی با کارشناسان آموزش‌دیده. گام۳: همکاری با شهرداری و اصناف برای آموزش ارائه خدمات مناسب به غیرایرانیان.
۲۱. ناتوانی نظام اقتصادی در حمایت مالی از سیاست بین‌المللی شدن آموزش عالی	اقتصادی	تأمین منابع مالی، بنیان‌های زیرساختی و تخصیص بودجه (محدودیت کمی در منابع مالی)	عدم توانایی در بازسازی زیرساخت‌ها و ارائه تسهیلات رقابتی	گام۱: تأسیس صندوق وقف ملی برای علم و فناوری با مشارکت بخش خصوصی و خیرین با هدف بازسازی زیرساخت‌های فیزیکی. گام۲: اختصاص درصد ثابتی از درآمدهای نفتی یا صادراتی به صندوق توسعه آموزش عالی بین‌الملل. گام۳: جذب سرمایه‌گذاری خارجی در پروژه‌های پژوهشی مشترک و پارک‌های فناوری.
۳۱. فقدان زیرساخت‌های بنیادین برای تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی			ناتوانی در ارائه حداقل‌های یک زندگی علمی-رفاهی	گام۱: اولویت‌بندی و اجرای پروژه‌های زیرساختی ضروری (خوابگاه‌های بین‌المللی، سامانه یکپارچه اداری چندزبانه). گام۲: استفاده از ظرفیت شرکت‌های سرمایه‌گذاری عمومی-خصوصی برای ساخت و مدیریت فضاهای چندفرهنگی. گام۳: استفاده حداکثری از زیرساخت‌های موجود (مثلاً اجاره سالن‌های سینما برای پخش فیلم انگلیسی زبان).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی موانع اصلی تحقق اهداف بین‌المللی شدن آموزش عالی از منظر ذی‌نفعان کلیدی در نظام آموزش عالی کشور با رویکرد کیفی انجام شد. یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که تحقق بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران با موانع ساختاری و چندبعدی مواجه است. از جمله این موانع می‌توان به فهم ناصحیح سیاست‌گذاران نسبت به مفهوم بین‌المللی شدن آموزش عالی، تقابل گفتمان سیاسی حاکم با الزامات فرایند، فقدان راهبرد کلان و جامع، و سوگیری‌های ذهنی در بدنه سیاست‌گذاری اشاره کرد. علاوه بر این، پارادایم امنیتی بر دیپلماسی علمی سایه افکنده و ظرفیت‌های ارتباطی نظام آموزش عالی را محدود کرده است. تمرکزگرایی اداری، بوروکراسی ناکارآمد، افت کیفیت استانداردهای آموزشی و پژوهشی، ضعف حمایت مالی و عدم رویکرد تخصص‌محور در سیاست‌گذاری منابع انسانی، دیگر موانع اساسی این روند هستند. هم‌چنین مقاومت فرهنگی و اجتماعی و ذهنیت‌های محافظه‌کارانه در بدنه علمی و اجرایی، مانع جدی ایجاد کرده‌اند. فقدان زیرساخت‌های بنیادین و توجه ناکافی به زبان‌های بین‌المللی در سیاست‌ها نیز اثربخشی برنامه‌ها را کاهش داده است.

از منظر سیاست‌گذاری عمومی، بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران نمونه‌ای از مسائل بدساخت‌یافته است که به دلیل تعدد بازیگران، تضاد منافع و پیچیدگی گزینه‌های سیاستی، نیازمند رویکرد چندبازیگری و تلفیقی است (اشتریان، به نقل از ویلیام دان، ۱۳۹۷: ۳۳)[1]. مشارکت فعال نهادهای دولتی، دانشگاه‌ها، بخش خصوصی و جامعه مدنی ضروری است تا تضاد منافع کاهش یافته و هماهنگی افزایش یابد. سیاست‌ها باید ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نهادی را به صورت همزمان مدنظر قرار دهند. انعطاف‌پذیری در اجرا و مکانیزم‌های بازخوردگیری مستمر، از دیگر الزامات موفقیت هستند. مدیریت تعارض‌ها با سازوکارهای تعاملی، امکان افزایش اجماع را فراهم می‌کند. هم‌چنین، تعیین اولویت‌ها بر اساس ظرفیت‌های بومی، تخصیص بهینه منابع را ممکن می‌سازد.

در نهایت، بدون اتخاذ رویکردی جامع، چندبازیگری و پویا در سیاست‌گذاری، تحقق پایدار بین‌المللی شدن آموزش عالی در ایران محدود خواهد بود. بنابراین، تدوین و اجرای سیاست‌های همگرا و هماهنگ شامل اصلاح ساختارهای سیاست‌گذاری، ارتقای زیرساخت‌ها، توسعه منابع انسانی متخصص، تأمین مالی پایدار و بازسازی فرهنگی، برای رفع موانع و تسهیل بین‌المللی شدن آموزش عالی ضروری است.

پیشنهادات سیاستی

با لحاظ کردن چهارچوب تحلیلی موانع در ابعاد سیاستی، ساختاری، فرهنگی و اقتصادی که پیش‌تر تشریح شد، پیشنهادات سیاستی در سه سطح به‌هم‌پیوسته حاکمیتی، نهادی و عملیاتی سازماندهی شده‌اند. این سه سطح به ترتیب، بر اصلاح چارچوب‌های کلان، توانمندسازی ساختارهای اجرایی و تأمین سازوکارهای عینی و ملموس برای ذی‌نفعان متمرکز هستند؛ هدفی که در نهایت به تقویت گام‌به‌گام بستر بین‌المللی شدن آموزش عالی کشور خواهد انجامید.

سطح کلان سیاسی–حاکمیتی

این سطح بر سیاست‌ها و اقدامات کلان و ملی متمرکز است که چارچوب و بستر اصلی بین‌المللی‌شدن آموزش عالی را تعیین می‌کند.

جدول ۴. پیشنهادات سیاستی در سطح سیاسی–حاکمیتی

اقدام	هدف	نتیجه مورد انتظار	نهاد	مانع اصلی
بهبود بستر سیاسی و همسوسازی گفتمان سیاسی حاکم با الزامات بین‌المللی‌شدن آموزش عالی	ایجاد پشتیبانی سیاسی پایدار و هم‌راستا با استانداردهای جهانی آموزش عالی	فراهم‌شدن شرایط مساعد برای حضور مؤثر دانشگاه‌ها و پژوهشگران ایرانی در عرصه جهانی و بالعکس	رهبری، شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت امورخارجه	تضاد دیدگاه‌های سیاسی داخلی در مورد اولویت‌های جهانی شدن در مقابل رویکردهای ملی‌گرایانه
تدوین راهبرد کلان ملی و چشم‌انداز واحد	ایجاد انسجام راهبردی و حذف موازی‌کاری نهادی	هم‌راستایی و هم‌افزایی اقدامات ملی و منطقه‌ای در حوزه بین‌المللی شدن آموزش عالی	مجلس شورای اسلامی (کمسیون آموزش)، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی با همکاری وزارت علوم و وزارت امور خارجه	عدم وجود سند بالادستی واحد و تعدد دستگاه‌های متولی با اختیارات متناقض

1. Ashtarian, quoting from William Dunn

توسعه گفتمان و فرهنگ بین‌المللی شدن آموزش عالی (ایجاد ادبیات مفهومی مشترک و فرهنگ‌سازی اجتماعی)	کاهش مقاومت فرهنگی-اجتماعی و رفع برداشت‌های متناقض از مفهوم بین‌المللی شدن آموزش عالی	پذیرش و حمایت گسترده‌تر از برنامه‌های بین‌المللی شدن در فضای دانشگاهی و عمومی	وزارت علوم و بهداشت (معاونت فرهنگی و دانشجویی)، مراکز تحقیقاتی و پژوهشی، دانشگاه‌ها (مدیریت فرهنگی)، صدا و سیما و رسانه ها	تفسیرهای متفاوت و گاه منفی از مفهوم «بین‌المللی شدن» (مانند تسلیم فرهنگی) در میان اساتید و افکار عمومی
بازنگری در رویکرد امنیتی به دیپلماسی علمی	کاستن از محدودیت‌های غیرضرور امنیتی در تعاملات علمی بین‌المللی	گسترش دامنه و کیفیت همکاری‌های علمی جهانی با حفظ ملاحظات ملی	شورای عالی امنیت ملی (برای تعیین خطوط قرمز)، وزارت اطلاعات و وزارت امور خارجه و سازمان امور دانشجویان (برای تسهیل فرآیندها)	وجود ملاحظات امنیتی سخت‌گیرانه در صدور روادید، همکاری‌های تحقیقاتی مشترک و تبادلات اساتید و دانشجویان خارجی

سطح نهادی

این سطح به ساختارها و ظرفیت‌های سازمانی و مدیریتی آموزش عالی می‌پردازد که امکان اجرای برنامه‌های بین‌المللی را فراهم می‌کنند.

جدول۵ پیشنهادات سیاستی در سطح نهادی

اقدام	هدف	نتیجه مورد انتظار	نهاد	مانع اصلی
اصلاح ساختار حکمرانی آموزش عالی با محوریت دانشگاه‌ها و کاهش بوروکراسی	افزایش استقلال، انعطاف‌پذیری و چابکی اجرایی دانشگاه‌ها در حوزه بین‌المللی شدن	ارتقای کارآمدی و کیفیت تعاملات علمی و آموزشی در سطح جهانی	هیئت امنای دانشگاه‌ها، وزارت علوم (برای تدوین آیین‌نامه‌های تفویض اختیار)	مقاومت نهادهای متمرکز و دولتی در برابر واگذاری اختیارات و ترس از توزیع قدرت
توسعه زیرساخت‌ها و تأمین منابع (فناوری، حقوقی، ارتباطی، مالی و آموزشی)	رفع کمبودهای فنی، تجهیزاتی و اعتباری برای اجرای مؤثر برنامه‌های بین‌المللی شدن آموزش عالی	افزایش جذابیت دانشگاه‌های ایران برای همکاری‌های علمی و آموزشی بین‌المللی	سازمان برنامه و بودجه، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، دانشگاه‌ها و پارک های علم و فناوری	محدودیت‌های بودجه عمومی، تحریم‌های بین‌المللی مؤثر بر تأمین تجهیزات پیشرفته و دسترسی به شبکه‌های ارتباطاتی جهانی
تقویت دیپلماسی علمی، شبکه‌سازی ملی و بین‌المللی متخصصان	بهره‌گیری از ظرفیت‌های میان‌رشته‌ای و ایجاد پیوندهای علمی پایدار	افزایش فرصت‌های همکاری، نوآوری و انتقال دانش	وزارت امور خارجه (همکاری‌های علمی)، مدیریت همکاری‌های علمی بین‌المللی وزارت علوم ، بهداشت و دانشگاه‌ها	ضعف در هماهنگی میان متخصصان خارج از کشور و ساختارهای داخلی دانشگاهی و دولتی

بهبود کیفیت آموزشی-پژوهشی و رعایت تعادل در دستیابی به شاخص‌های بین‌المللی شدن	ارتقای جایگاه علمی در رتبه‌بندی‌ها بدون اتکا صرف به شاخص جذب دانشجوی خارجی	دستیابی به رشد پایدار و همه‌جانبه آموزش عالی ایران	وزارت علوم (معاونت آموزشی و پژوهشی)، دانشگاه‌ها (هیئت‌های ممیزه و ارتقای اعضای هیئت علمی)	تمرکز بیش از حد بر آمارو رتبه‌بندی به جای کیفیت واقعی و غلبه رویکرد کمی بر کیفی
تدوین مدل‌های تأمین مالی پایدار و نوآورانه (صندوق‌های وقف، مشارکت عمومی-خصوصی، جذب سرمایه خارجی در پژوهش)	ایجاد استقلال مالی نسبی و کاهش وابستگی به بودجه‌های مقطعی دولتی	امکان برنامه‌ریزی بلندمدت و اجرای پروژه‌های زیرساختی و مشترک بین‌المللی	وزارت اقتصاد و دارایی، دفاتر ارتباط صنعت با دانشگاه، سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد	مقررات دست‌وپاگیر اداری و مالی برای مؤسسات عمومی و عدم وجود اعتماد کافی بخش خصوصی به پروژه‌های دانشگاهی

سطح عملیاتی

این سطح شامل اقدامات مستقیم و اجرایی است که بر فعالیت‌ها و تجربه روزمره دانشگاه‌ها، دانشجویان و اعضای هیئت علمی تأثیر می‌گذارد.

جدول۶. پیشنهادات سیاستی در سطح عملیاتی

اقدام	هدف	نتیجه مورد انتظار	نهاد	مانع اصلی
بین‌المللی‌شدن در خانه و ارتقای مهارت‌های بین‌فرهنگی و چندزبانه	فراهم‌کردن تجربه جهانی برای همه دانشجویان، حتی بدون حضور فیزیکی در خارج از کشور	افزایش شایستگی‌ها و رقابت‌پذیری جهانی دانش‌آموختگان	وزارت علوم و بهداشت، شورای برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی	کمبود شدید تجهیزات و محتوای آموزشی بین‌المللی و نبود اساتید مسلط به مهارت‌های بین‌فرهنگی
گسترش همکاری‌های علمی مشترک و پروژه‌های بین‌المللی	افزایش تولید علم و نوآوری از طریق مشارکت‌های بین‌المللی	ارتقای شاخص‌های اثرگذاری پژوهش و افزایش سهم ایران در تولید علم جهانی	معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری (برای تسهیل‌گری تأمین مالی)، دانشگاه‌ها (پژوهشکده‌ها و معاونت پژوهشی)، مراکز و پژوهشکده‌های تحقیقاتی، پارک‌های علم وفناوری	فرآیندهای طولانی و پیچیده اخذ مجوز برای انجام پروژه‌های مشترک با طرف‌های خارجی (به دلیل ملاحظات مالی و امنیتی)

منابع

Abedi Jafari, H. & Colleagues. (2011). *Thematic Analysis and Thematic Network: A Simple and Efficient Method for Explaining Patterns in Qualitative Data*. Journal of Strategic Management Thought, 2(10), 151-198. [In Persian]

Ahmadi Nejad, F. Kamali, Y. & Sheikh Zadeh Joshani, F. (2021). *Investigating the Challenges of Implementing Development Policies in Iran Using Thematic Analysis*. Journal of Development Management Process, 34(2), 29-62. [In Persian]

Altbach, P. G. (2004). Globalization and the university: Myths and realities in an unequal world. Tertiary Education and Management, 10(1), 3–25.

Altbach, P. G. (2015). Global perspectives on higher education. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. Journal of Studies in International Education, 11(3–4), 290–305.

Altbach, P. G., & Salmi, J. (2011). The road to academic excellence: The making of world-class research universities. World Bank.

Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2009). Trends in global higher education: Tracking an academic revolution. Paris: UNESCO.

Asghari, F. (2017). *An Introduction to the Policy of Internationalization of Higher Education in Iran*. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]

Ashtarian, K. (2018). *A Guide to Public Planning and Policy Making*. Tehran: Bazargani Publishing. [In Persian]

Beerkens, M. (2007). National policies for internationalisation of higher education in Europe. Journal of Studies in International Education, 11(3–4), 365–386.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101.

de Wit, H. (2010). Internationalisation of higher education in Europe and its assessment. The Hague: Nuffic.

de Wit, H. (2015). Internationalization of higher education: A critical review. Amsterdam: Amsterdam University Press.

de Wit, H., Hunter, F., Howard, L., & Egron-Polak, E. (2015). Internationalisation of higher education. European Parliament.

Delavar, A. (2017). *Theoretical and Practical Foundations in Humanities and Social Sciences* (2nd ed.). Tehran: Roshd. [In Persian]

Es'haghi, Z. (2019). *Evaluation of the Islamic Republic of Iran's Policy in the Field of Higher Education* (Master's thesis in Political Science). University of Tehran, Tehran, Iran. [In Persian]

Fathi Vajargah, K. Arefi, M. & Zamani Monesh, H. (2014). *A Study of the Challenges of International Higher Education at Shahid Beheshti University*. Journal of Teaching and Learning Studies, 10(2), 35-48. [In Persian]

Ghanbari Baghestan, A. (2019). *Internationalization of Higher Education: Strategies, Policies and Techniques in Developing Scientific Communications*. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]

Hassan Rezaei, J. (2022). *A Comparative Study of the Policies and Strategies of Internationalization of Higher Education in Iran and Selected Countries*. University of Tehran Public Policy Quarterly, 8(1), 181-194. [In Persian]

Hosseini Moghaddam, M. (2017). *The Iranian University in the International Sphere: Internationalization of Higher Education and the Future of the University in Iran*. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]

Khorsandi Taskouh, A. (2014). *Analysis of the theoretical foundations and goals of the internationalization of higher education*. Iranian Higher Education, 7(3), 27–60. [In Persian]

Khorsandi Taskouh, A. (2016). *International Higher Education: Strategies and Conditions of Possibility*. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]

Knight, J. (2014). Is internationalisation of higher education having an identity crisis? In The globalization of higher education (pp. 75–87). Routledge.

Knight, J. (2016). *Internationalization of Higher Education* (L. Falahati, Trans.). Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute of the Ministry of Science, Research and Technology. [In Persian]

Knight, J. (2004). *Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales.* Journal of 31.-1), 5)Studies in International Education, 8

Knight, J. (2003). *Updated definition of internationalization*. International Higher Education, (33).

Marginson, S. (2011). Higher education in the global knowledge economy. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 15, 234–242.

Marginson, S. (2016). Higher education and the common good. Melbourne: Melbourne University Press.

Marginson, S. (2018). Global competition in higher education. International Higher Education, 95, 7–9.

Nazari, A. (2017). *Scientific Research and Writing Methodology*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]

Parvin, E. & Nazar Zadeh Zare, M. (2023). *Analyzing the Damages Caused by the Multiplicity of Policymaking Institutions in Iran's Higher Education System*. Biannual Journal of Educational Planning Studies, 12(23), 52-79. [In Persian]

Pooratashi, M. & Colleagues. (2021). *Internationalization of Higher Education: A New Look, Transformative Steps*. Tehran: Institute for Research and Planning in Higher Education. [In Persian]

Seyed Emami, K. (2012). *Research in Political Science*. Tehran: Imam Sadegh University Press and Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]

https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547.1402/01/08

https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-1404/2/17.ranking

https://farasatkhah.blogsky.com/1395/09/28/post-330.1402/3/21